

WASSEN EN STRIJKEN

Johan David

Museum voor de Oudere Technieken

Johan David

WASSEN EN STRIJKEN

Museum voor de Oudere Technieken

Grimbergen 1988

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	3
Lijst van de afbeeldingen	4
Inleiding	7
De elementen	9
Wassen...	17
en strijken	47
Besluit	76
Verder lezen	77
Noten	78

Lijst van de afbeeldingen

- 1) *Ik heb wel tijd... dank zij mijn Rapide wasmachine*: kaft.
- 2) *Geïllustreerde catalogus der vermaarde naaimachines "Raff"*, n° 47, Antwerpen: 19.
- 3) J. & C. LUIKEN, *Honderd verbeeldingen van ambachten*, Amsterdam, 1694.
- 4) *Praktische wenken*, Leuven, 1942: 3.
- 5) Wasfornuis met kolen. S. Grauer & Cie. *Catalogue général 1911*, Brussel: 40.
- 6) Wasfornuis met gas. *Eau chaude partout au moyen des appareils du prof. Junkers. G. Prist & Co.*, Antwerpen: 50.
- 7) Wasketel met wasfonteintje. L. MATHIEU & A. FIRQUET-ADAM, *Handboek over huishoudkunde*, Luik, s.d.: 110.
- 8) Wasketel met wasfonteintje. *Ibid.*: 131.
- 9) Los wasfonteintje. M. DU CAJU, *Het boek der huisvrouw*, Brussel, s.d.: 302.
- 10) Houten wasroerder (M.O.T. inv. V.83.515. Tek. J. Marievoet) om het wasgoed onder water te duwen, en het eruit te nemen.
- 11) Wasroerder met gegalvaniseerde vork. M.C. RANKIN, *The art and practice of laundry work*, London, s.d.: 50.
- 12) Het "Eastlake clothes stick". D. DE HAAN, *Antieke huishoudelijke apparaten*, Baarn, 1977: afb. 69.
- 13) Houten wastang (M.O.T. inv. V.Dv.416. Tek. K. Wyns) om het hete wasgoed uit de kuip te nemen.
- 14) Houten wastang (M.O.T. inv. Dv. X 916. Tek. K. Wyns). Zie 13.
- 15) Metalen wastang (M.O.T. inv. Dv. 1385. Tek. K. Wyns). Zie 13.
- 16) Houten wasbord (M.O.T. inv. V. 81.44 Tek. J. Marievoet).
- 17) Metalen wasbord in een kuip. *Manufacture française d'armes et cycles. Saint-Etienne 1931*: 620.
- 18) Op het wasbord in een waterloop werken. C. MILLET-ROBINET, *Maison rustique des dames*, Parijs, 1862/5: 1. 173.
- 19) De was kloppen. *Ibid.*: 1.174.
- 20) Houten wasstamper (M.O.T. inv. V. 0.82.59. Tek. J. Marievoet).
- 21) Houten "wasstamper". R. SCHMOLL & D. NEU, *Reklame! Annoncen der Jahrhundertwende*, Wiesbaden, 1981: 20.
- 22) Metalen wasstamper (M.O.T. inv. 83.545. Tek. Marievoet).
- 23) Doorsnee van een metalen wasstamper (Tek. J. Marievoet).
- 24) Eén van de eerste huishoudelijke wasmachines, J.C. SCHAFFER, *De gemmakelyke... wasch-maschine*, Amsterdam, 1766.
- 25) Wasmachine met "wasbord". L. VERSNICK, *Grondbeginselen welke de pachteres niet missen kan*, Zottegem, 1901.
- 26) Wasmachine met "wasbord". *Machine à laver*, in *La vie scientifique* (1900) 2: 174.
- 27) Wasmachine met roerder. *La Belgica. Wasmachiënen verbeterd stelsel*, Brussel: Salvator n° 203a.

- 28) Wasmachine met roerder. *Richmond Cedar Works. Washing Machines*: 10.
- 29) Wasmachine met roerder. *Une lessiveuse qui simplifie le lavage du linge*, in *La science et la vie* 24 (1923): 177.
- 30) *Ibid.*
- 31) Wasmachine met schommelend vat. M. DU CAJU, *Het boek der huisvrouw*, Brussel, s.d.: 298.
- 32) Wasmachine met schommelend vat. *Ibid.*: 299.
- 33) Industriële wasmachine met draaiend vat. L. FIGUIER, *Les merveilles de l'industrie. Industries du blanchiment et du blanchissage*, Parijs, s.d.: 493.
- 34) Wasmachine met trommel. H. Noelke. *Machines à laver et à rincer à double tambour*, Brussel.
- 35) Wasmachine met stamper. CH. BEUTLER, *Weltaustellungen im 19. Jahrhundert*, München, 1973: 24.
- 36) Stoomwaskuip. C. MILLET-ROBINET, *Maison rustique des dames*, Parijs, 1862/5: 191.
- 37) Stoomwasmachine. G. Sillcox. *Machines agricoles*, Brussel: 80.
- 38) Bleker aan het werk. J. & C. LUIKEN, *Honderd verbeeldingen van ambachten*, Amsterdam, 1694.
- 39) Blekersschop (M.O.T. inv. V. 87.598. Tek. J. Marievoet). Met zo'n schop kan de bleker het water tot 15 meter ver gooien.
- 40) Blauwdotje (M.O.T. inv. 87.320).
- 41) De was uitwringen m.b.v. een haak. L. MATHIEU & A. FIRQUET-ADAM, *Handboek over huishoudkunde*, Luik, s.d.: 116.
- 42) Wringhaak. *Praktische warenkennis. 2. Huishoudkunde & waschbehandeling*, Amsterdam, s.d.: 290.
- 43) Wringrad. H.W.M. PLETTENBURG, *De blekerij uit Overveen*, Arnhem, 1963: 24.
- 44) Wringer. E. Flameng. *Catalogue de 1900*, Brussel: 9.
- 45) Droogpers. *Praktische warenkennis. 2. Huishoudkunde & waschbehandeling*, Amsterdam, s.d.: 290.
- 46) Centrifuge. *Manufacture française d'armes et cycles. Saint-Etienne. 1931*: 620.
- 47) Houten wasknijpers. Tek. J. Marievoet.
- 48) Droogrekken. E. JUMEAU & F. HERBERT, *La parfaite ménagère*, Parijs, 1935: 113.
- 49) Droogkamer. A. CHAPLET & H. ROUSSET, *Blanchissage et nettoyage*, Parijs, s.d.: 112.
- 50) Stijfsel. *Praktische raadgevingen aan de strijksters. Remy. Wygmael.*
- 51) *Linnenpers*. J. WEYNS, *Volkshuisraad in Vlaanderen*, Beerzel, 1974: 1020.
- 52) Broekenpers (M.O.T. inv. V. 86.100. Tek. J. Marievoet).
- 53) Pijpschaar (M.O.T. inv. V. Dv. 1398, 1314. Tek. K. Wyns).
- 54) Plooischaar (M.O.T. inv. V. Dv. 1309. Tek. K. Wyns).
- 55) Plooiwieg. *Montgomery Ward & Co., Catalogue n° 57. 1895*: 397.
- 56) Mangelbord. Tek. J. Marievoet.

- 57) Mangel. DIDEROT & d'ALEMBERT, *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, arts et métiers*, Parijs, 1751-1780: s.v. *Soierie*.
- 58) Mangel (M.O.T. inv. V. 84.525. Tek. K. Wyns).
- 59) Mangel met drie rollen. M.C. RANKIN, *The art and practice of laundry work*, London, s.d.: 38.
- 60) Mangel met twee rollen. *Ibid.*: 37.
- 61) Plooi-mangeltje. A.A. *Kampfraath. American Hardwares*, Brussel: 615.
- 62) Plooi-mangeltje. *Ibid.*
- 63) Strijkglas. Tek. J. Marievoet.
- 64) Schild van het kleermakersgilde van Antwerpen (ca 1585). Antwerpen: Museum Vleeshuis.
- 65) Spirituskomfoor. O.A. CORVER, *Primus*, in *De Natuur* 16 (1896) 193-195: 194.
- 67) Kachel voor strijkijzers. A.F. GOUILLON, *Manuel méthodique des industries de la teinture et du nettoyage*, Parijs, s.d./6: 63.
- 68) *Ibid.*: 62.
- 69) *Ibid.*: 64.
- 70) *Ibid.*: 70.
- 71) *Ibid.*: 67.
- 72) *Ibid.*: 66.
- 73) *Ibid.*: 77.
- 74) Strijkijzer met kolen. *Leonidas-Prijscourant. 1913. Karel Lengs & Zonen. Tegelen*: 146.
- 75) Strijkijzer met spiritus. *Ibid.*: 146.
- 76) Strijkijzer met gas. *Une nouvelle machine à repasser*, in *La science illustrée*, 3 (1899): 256.
- 77) Doorboord handvat. A.A. *Kampfraath. American Hardwares*, Brussel: 574.
- 78) Schildje. Tek. J. Marievoet.
- 79) Los houten handvat (M.O.T. inv. V. 88.15 & Dv. 783. Tek. J. Marievoet).
- 80) Los handvat. A.A. *Kampfraath. American Hardwares*, Brussel: 573.
- 81) Wasstokje. *Ibid.*: 575.
- 82) Strijkijzers (o.m. glaceerstrijkijzer). L. *Devillez & Camion. 1911*, Bouillon: 28.
- 83) Strijkijzers (o.m. eistrijkijzer en mouwstrijkijzer). *Ibid.*: 27.
- 84) Paddestoelstrijkijzer (M.O.T. inv. Dv. 1466. Tek. J. Marievoet).
- 85) Het Mc Donald hoedenstrijkijzer. D. DE HAAN, *Antieke huishoudelijke apparaten*, Baarn, 1977: afb. 72.
- 86) Strijkvoet (M.O.T. inv. 84.945. Tek. J. Marievoet).
- 87) Strijkplank. A.F. GOUILLON, *Manuel méthodique des industries de la teinture et du nettoyage*, Parijs, s.d./6: 75.
- 88) Mouwplankje. *Ibid.*: 74.
- 89) Staander voor fluweel. *Ibid.*: 74.
- 90) Stoomtafel. *Ibid.*: 80.
- 91) Houten vorm om sokken te stomen (M.O.T. inv. V. 84.955. Tek. J. Marievoet).

Inleiding

De kleren maken de man. De faam van een huisvrouw hangt gedeeltelijk af van de zorg die ze aan kleren, beddegoed en doeken besteedt. Alles moet er netjes uitzien. Wassen en strijken zijn dan ook, sociaal gezien, zeer belangrijke werkzaamheden. Bovendien gebeurt dat reinigen niet alleen voor het uitzicht. Het is ook de bedoeling ziekteverspreiding te voorkomen. Wat nog belangrijker is.

AUTREFOIS - VROEGER

Une machine à laver
MORISONS
sans bourse délier.

Een wasmachinien
MORISONS
zonder uitgave.

Ménagères. Comment éviter
vos peines, éviter les
travaux pénibles, éviter les
travaux fatigants, éviter les
travaux ennuyeux, qui en somme vous entraînent en
un moyen simple, sûr et rapide
à établir votre linge et vos draps ?

Quelle peine de temps, d'argent, de force
avec ces instruments domestiques ?

Avez-vous déjà vu fonctionner une ma-
chine à laver MORISONS ? Alors, ne la
dépensez, cela ne coûte rien.

AUJOURD'HUI - HEDEN

Huismoeders. Het is het nage-
lijke dat gij in deze
oude tijden
met een
zwaar
werk
moet
doen
om
uwer
was
te
doen
en
dat
gij
er
veel
tijd
en
geld
aan
moet
besteden
om
dat
gij
er
veel
tijd
en
geld
aan
moet
besteden
om
dat
gij
er
veel
tijd
en
geld
aan
moet
besteden

afb. 2

Eeuwenlang zijn wassen en strijken vermoeiende en tijdrovende karweien geweest, die hoofdzakelijk door de vrouw uitgevoerd werden. "Het beroep van wasvrouw, zoals het voor onze deur en voor onze ogen uitgeoefend wordt, veroorzaakt duizend kwalen: het stelt bloot aan besmetting, schadelijke dampen, plotse schommelingen van kou en warmte, verkoudheid, reuma, neusverstopping, pollep, verdwijnen van de maandstonden, kortademigheid, astma, pijnlijke barsten, langdurige oogpijn, oedeem, waterzucht, beenzweer, spataderen, verzakking van de baarmoeder enz." schrijft men in 1835 (1).

Het verandert pas echt tijdens de laatste honderd jaar. Wasmachine en droogtoestel, mangel en strijkijzer verspreiden zich langzamerhand. Stromend water, gas en elektriciteit maken het mogelijk die machines aanzienlijk te verbeteren. Nieuwe wasmiddelen en stoffen komen te voorschijn.

Als wij de reclame mogen geloven, is het wassen nu een pleziertje geworden...

De elementen

Het wasgoed.

Stoffen worden van verschillende vezels geweven. Oorspronkelijk kende men alleen wol. Daarna is men ook planten gaan verwerken, zoals vlas en hennep. Hun belang nam steeds toe, en heden spreken wij nog steeds van het linnengoed, hoewel er nog maar weinig echt linnen bij is. Boomwol was reeds in de Oudheid bekend, maar speelde slechts vanaf de achttiende, zelfs de negentiende eeuw, een belangrijke rol bij ons. Na de eerste Wereldoorlog komen de kunstvezels te voorschijn, die vlug de natuurlijke zullen verdringen. De zijde tenslotte is van een andere aard: ze wordt gesponnen door de zijderups. Vergeleken met de andere stoffen, was ze evenwel nooit van groot belang.

Die verschillende weefsels vereisen een eigen behandeling wanneer ze vuil zijn. Maar net zoals "stof" een grote verscheidenheid dekt, is "vuil" een verzamelwoord.

Het vuil

Vuil op weefsels kan van zeer uiteenlopende aard zijn. Men kan er grosso modo eiwitstoffen in onderscheiden, vetstoffen, dode stoffen en enkele kleurstoffen. Alle hebben verschillende eigenschappen. Wil men nu al "het" vuil verwijderen, dan moet men ook verschillende methoden toepassen. Eerst moet men met koud of lauw water te werk gaan om de eiwitstoffen op te lossen. Warm water zou ze immers fixeren. Daarna kunnen de vetten met alkali in warm water opgelost worden. Tenslotte kan men de dode stoffen mechanisch verwijderen.

Het water

Geen was zonder water. Die vloeistof zorgt echter voor verscheidene problemen.

Het water van de oceanen verdampt, de wolken drijven naar het vaste land, en vallen daar in regen neer. Een deel van dat water vloeit nagenoeg onmiddellijk naar beken en rivieren, en blijft dan min of meer zuiver van zouten en dergelijke. Het regenwater, dat in de grond dringt daarentegen, zal allerlei bestanddelen opnemen, waaronder kalk. Nu moet men weten dat

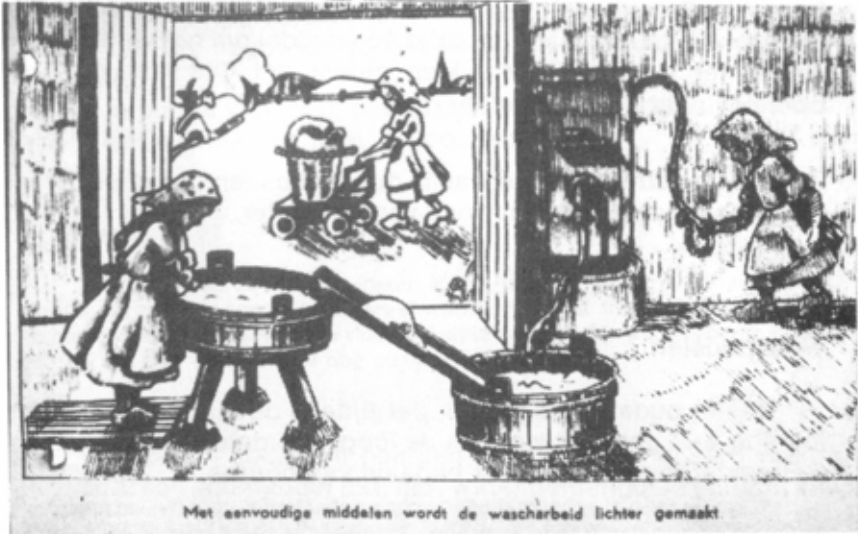
zeep in z.g. hard water, d.i. dat kalk bevat, slecht oplost, en dat die kalk de vlekken verhardt. Eeuwenlang werd dan ook gebruik gemaakt van regenwater, of eventueel van rivierwater. Kon dat niet, dan verzachtte men het putwater door er soda in te gieten en de kalk te laten bezinken. Heden bestaan er waterverzachtende poeders of wordt het stromend water reeds in de leidingen zacht gemaakt. Bovendien lossen synthetische wasmiddelen nagenoeg even goed op in hard als in zacht water.

afb. 3

Dat water voor het weken, het koken, het wassen en het naspoelen, moet in huis gebracht worden. Dat betekent dat men tientallen emmers uit de regenput moet trekken, en naar de waskamer dragen. Al verlichtte het draagjuk vanaf de zestiende eeuw soms het werk (afb. 3), het bleef een tijdrovende en vermoeiende karwei. In de waskamer over een pomp voor regenwater of over een kraan voor stromend water beschikken was dus een aanzienlijke verbetering, zelfs wanneer de vloeistof niet

rechtstreeks in de kuip kon lopen (afb. 4). Heden wordt de wasmachine aangesloten op de waterleiding zodat er van het dragen van water geen sprake meer is. Op te merken valt dat er bij ons koud water in de machine stroomt, die het zelf warmt d.m.v. elektrische weerstanden. Daarom moet het water ook verzacht worden. In de Verenigde Staten daarentegen zijn de wasmachines aangesloten op de warmwaterinstallatie van de huizen. Het water is dus reeds ontkalkt en verwarmd. De machine hoeft nog slechts de temperatuur te regelen.

Met eenvoudige middelen wordt de wasarbeid lichter gemaakt.

afb. 4

Het wassen zelf gebeurde vroeger niet zelden in een waterloop. Dan moest men wat minder water versjouwen, maar moest men met zijn nat wasgoed naar de wasplaats. Daarover werd meestal echter niet geklaagd omdat men daar de laatste nieuwsjes te horen kreeg. Terloops zij gezegd dat reeds eeuwen geleden het wassen op sommige plaatsen verboden moest worden omdat het water aldaar verontreinigd was. Zo o.m. in de zeventiende en achttiende eeuw te Parijs in de kleine arm van de Seine.

Eens in huis, moet het water gewarmd worden. Gebeurt dat op een open haard, dan is zo'n 40 kg hout nodig om honderd liter water te doen koken; op een kachel, zo'n 25% minder. Ook dat veronderstelde heel wat werk (maar doorgaans mannenwerk) om de brandstof te kappen en aan te brengen; met steen-

kool was dat wel minder zwaar. Zowel van de open haard als van de kachel moest de waterketel of zijn inhoud bovendien naar de waskuip en naar de wasmachine gedragen worden. Het wasfornuis betekende dan ook reeds een duidelijke verbetering. De wasmachine waar het water in gewarmd kon worden, loste dat probleem volledig op.

Het vuile water na de was moet men tenslotte nog kwijt. Op sommige wasfornuizen en -machines was er daarvoor geen kraantje. Dan moest men uitscheppen. Wanneer er wel een afloop was, bestond er niet altijd een middel om het water uit de waskamer te laten lopen. Men moest het dus met emmers opnieuw naar buiten dragen.

Het verhaal van de was is dus niet alleen dat van de wasmachine en de zeep, maar ook van het water.

Wasmiddelen

Het oudste wasmiddel, dat tijdens de laatste wereldoorlog nog veel gebruikt werd, is de loog, een oplossing van potas (kaliumcarbonaat), en meer bepaald van houtas.

"Nu de zeep al schaarscher en schaarscher wordt, moeten we naar allerlei middelen uitzien om ze te vervangen. Houtassche kan daarvoor dienen. Men moet zeer zuivere houtassche hebben, dus voortkomend van hout dat niet bevuild was. Best is assche van eiken- of van fruitbomenhout. Hout dat aan waterkanten groeit, is minder rijk aan de bestanddeelen die bij de was reinigend inwerken. Voor een was van 4 personen en 4 weken, volstaat een halve emmer assche. Deze moet uitgeloogd worden. Daartoe doet men ze in een zak, die zo dicht mogelijk moet wezen. men giet er langzaam lauw water door en laat in een zuiveren ketel uitdruppen. Hoofdzaak is dat het uitgeloogd water proper zij. Hierom is het goed de zak met assche te doen in een mand, waarvan wanden en bodem met een dichte laag zuiver stro belegd zijn. Het uitgeloopte water is zeer goed om de eerste maal met de machine te wassen. Het meeste vuil gaat er dan reeds mee af. Daarna wast men een tweede maal, nl. met licht zeepsop". Aldus *Praktische wenken*, een handleiding voor huisvrouwen, dat te Leuven tijdens de Tweede Wereldoorlog (1942) uitgegeven werd (2).

Het gebruikte loogwater diende vroeger om de melkemers en -teilen, de koffiepotten, de aarden en blikken potten te reinigen: men dompelde ze er een tijdje in, en borstelde ze dan af. Daarna werd het loogwater op de mesthoop gegoten om de as -een meststof- niet verloren te laten gaan.

De potas wordt niet alleen door verbranding van hout bekomen. Ze wordt ook gedolven, o.m. in het Duitse Harzgebergte (b.v. Stassfurt). Potas werd immers veel gebruikt voor de was, maar ook bij het ontvetten, de glas-, de kruit-, de kleurstof-, de aluinbereiding enz. Ook als meststof werd zij in de negentiende eeuw hoog geprezen.

Loog kan men eveneens van soda bereiden. Dat natriumcarbonaat won men eerst uit de as van zeeplanten en -wier, ook uit minerale bronnen, vooral in Hongarije en Egypte. Van het einde van de negentiende eeuw af, uit keukenzout (Solvay-methode).

In plaats van loog, gebruikten sommigen zemel- of gruiswater, dat eveneens ontvet, en goedkoper is.

Zemelwater

"Men wikkelt de zemelen (reken 400 gr. per liter water) in een neteldoek, plaatst dat zakje in een kuip en giet er water over. Laat 10 minuten koken. Pers herhaaldelijk het doek om er de vloeistof uit te drukken. Verwijder de zemelen en gebruik dat bad wanneer het nog warm is" (3).

Potas of soda zijn ook één van de bestanddelen van de zeep, d.i. een wasmiddel dat, met water gemengd, in schuim kan oplossen. Volgens Plinius de Oude (*Historia Naturalis* 28.191) zouden de Galliërs de zeep uitgevonden hebben "om het haar te doen blinken" (of "in het ros te kleuren"). Oorspronkelijk schijnt men de "zeep" immers als een cosmetiek, als een schoonheidsmiddel dus, te beschouwen. Slechts later zou ze werkelijk een wasmiddel worden.

De tweede component van zeep is een vetstof. In het zuiden van Europa wordt daarvoor vooral olijfolie, ook wel sesam-, arachide- en palmolie gebruikt. In het noorden, vet of traan, ook koolzaad-, raapzaad-, hennepzaad- en papaverolie.

Mengt men een vetstof met potas, dan bekomt men weke zeep. Gebeurt het met soda, dan is het harde zeep (b.v. de bekende Marseille-zeep).

Voor de was werd reeds in de negentiende eeuw ook zeepoeder gemaakt. Oorspronkelijk bestaat ze uit een mengsel van zeep, soda en b.v. borax, die in warm water een blekende werking heeft.

Terloops zij vermeld dat zeep, net zoals vele andere produkten, wel eens vervalst werd. Men voegde er b.v. te veel water aan toe, of men mengde er klei e.d. mee zodat een schuurzeep ontstond die het wasgoed versleet.

Net zoals de gebruikte loog, werd het vuile zeepsop vroeger opnieuw gebruikt, men schuurde er vloerstenen en wit hout mee, men maakte er koper en zilver mee schoon.

Naast die zepen werden nog andere wasmiddelen gebruikt zoals de z.g. houtzeep, bereid uit panamabast, geleverd door een Zuid-amerikaanse boom (*Quillaja saponaria*). Ammonia, d.i. een oplossing van amoniak in water, diende om te ontvetten. Duizenden jaren lang werd daarvoor urine gebruikt. Voor fijne wollen weefsels kan ook ossegal dienen.

Panamabast

"Men koopt het hout bij de verhandelaar, de drogist of de apotheker. Reken 60 à 100 gr bast per liter water. Breek het hout in kleine stukjes en laat het één nacht in het water trekken. Laat het water dan een kwartier koken, neem het hout er uit en laat afkoelen. Roer om te doen schuimen en dompel er je wasgoed enkele minuten in voor het te wassen" (3).

Ammonia

"Neem drie lepels ammonia per liter water. Zo nodig, tot 5 lepels gaan. Niet inademen" (3).

Ossegal

"Ossegal smelten (neem 2 liter voor 10 liter water). Het wollengoed gedurende 24 uur laten weken, daarna in dat bad waschen en meermaals in lauw water spoelen. Men kan ook ossegal-zeep gebruiken" (4).

Op het einde van de negentiende eeuw begint men aan synthetische wasmiddelen te denken, die niet meer uit plantaardige of dierlijke oliën en vetten gemaakt worden. De waspoeders komen te voorschijn, die reinigen én bleken o.m. door toevoeging van perboraat (het bekende Persil dankt zijn naam aan de eerste lettergrepen van "perboraat" en van "silicaat"). Lang zal men die poeders evenwel verwijten de weefsels te verslijten omdat ze klei e.d. bevatten. Tussen de twee wereldoorlogen ontdekt men dat aardolie een zeer bruikbare grondstof is voor wasmiddelen, en dat men de weefsels er helderder kan doen uitzien door een beetje fluorescerende stof bij het wasmiddel te voegen.

De synthetische wasmiddelen kunnen gebruikt worden met zeewater en met hard water, en zijn beter geschikt voor wol en zijde. Daarom, ook door het tekort aan plantaardige en dier-

lijke vetten, winnen ze steeds veld. Een groot nadeel ervan is evenwel dat ze het milieu sterk verontreinigen. Men zou in België meer dan honderdduizend ton waspoeder per jaar gebruiken (en dan spreekt men nog niet van de afwasmiddelen en van de schoonmaakprodukten). Alweer een argument voor sommige fabrikanten van wasmachines: hun machines eisen minder waspoeder; ze zijn dus economisch en ecologisch...

Wassen.....

Sorteren

Niet alle weefsels worden op dezelfde wijze gewassen. Men moet ze dus eerst sorteren. Men houdt ondergoed, tafelkleden, dwijlen, wollen kleren, gekleurde of bevlekte stukken uit elkaar. Een eenvoudige bewerking, maar de ervaren huisvrouw weet hoe belangrijk ze is.

Ontvlekken

Sommige vlekken zoals roest, fruit, wijn of bloed verdwijnen niet bij het gewoon wassen. Daarom ontvlekt men zo nodig voordat men eigenlijk wast.

Naast de heden nog bekende zeep, benzien of bleekwater (zie lager), wendde men vroeger allerlei andere middelen aan. Zo b.v. zwavel laten branden onder de rode vruchtvlekken, of zuringzout (zuur kaliumoxalaat) strooien op de inkt- en roestvlekken, en er dan over gaan met een zilveren lepel vol gloeiende kooltjes.

"Wijnvlekken worden gemakkelijk weggenomen door ze in melk te dompelen en ze vervolgens daarin te laten koken: na eenige oogenblikken is de vlek verdwenen.

Men kan ook de vlekken met een vetkaars inwrijven, alvorens het linnen te wassen. Door het wassen verdwijnen de vlekken heelemaal.

Smeervet-, kaars- en verfvlekken... verdwijnen soms door het bestrijken met boter en het wassen met warm water waarin eenige kristallen soda opgelost zijn. Men kan eveneens de vlek met leem of potaarde inwrijven, een kwartier tot twintig minuten laten rusten, om daarna goed te wassen..." (5).

In de week zetten

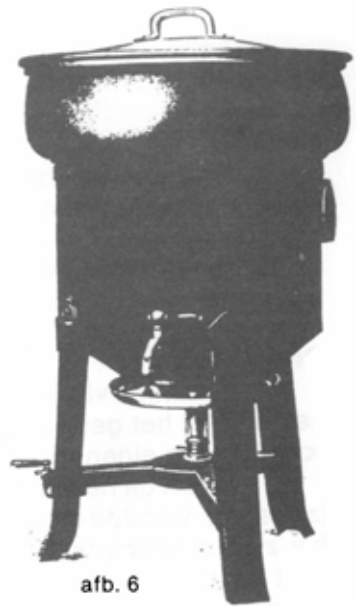
De eerste bewerking die de weefsels normaal ondergaan, is het weken: om de eiwitstoffen op te lossen, worden de stukken 2 tot 24 uur in koud of lauw water gedompeld, al dan niet met soda.

Koken

Het geweekte wasgoed wordt daarna gekookt in water met loog, of zeep. Dat gebeurt in een wasketel van koper of van gegalvaniseerd ijzer, die boven het vuur hangt, of in een wasfornuis, d.i. niets anders dan een wasketel met ingebouwde haard. Op het einde van de negentiende eeuw is een klein gietijzeren fornuis in de handel te vinden. Het warmen gebeurde eerst met kolen (afb. 5), later met gas (afb. 6) of elektriciteit (afb. 8). Merk

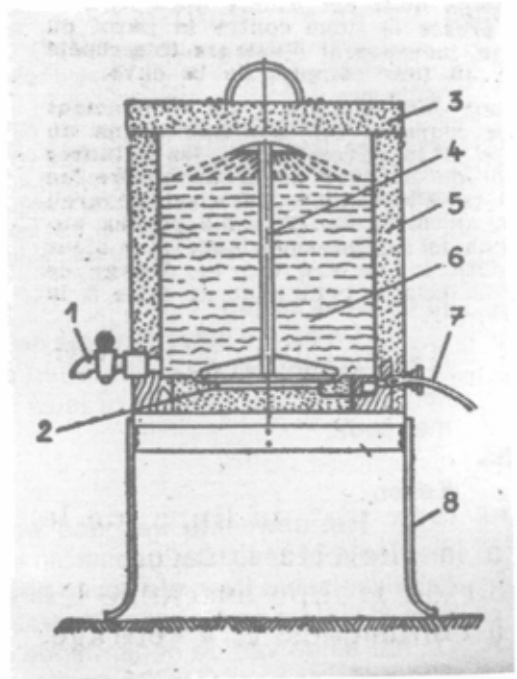
afb. 5

afb. 6

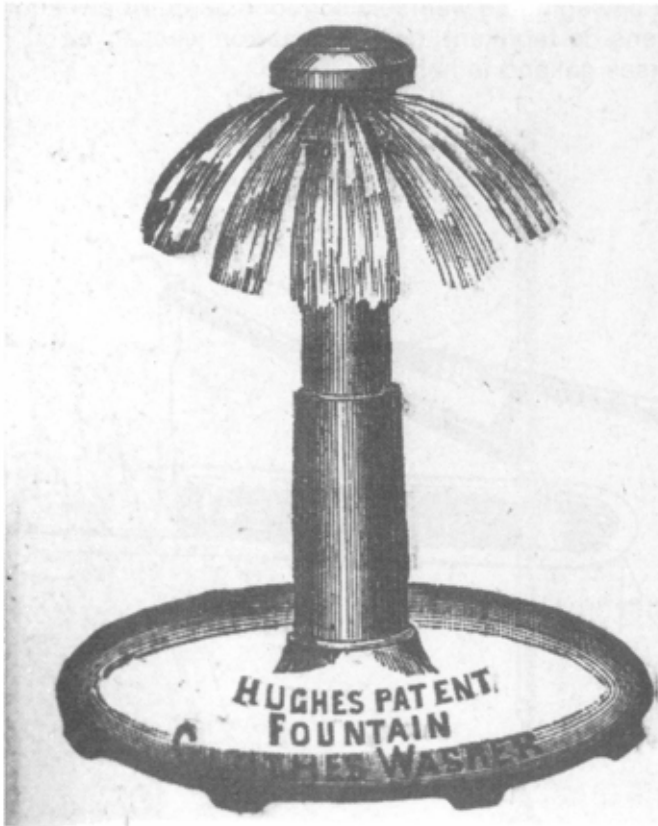
afb. 7

afb. 8

op dat sommige wasforuizen niet met een kraan uitgerust zijn. Men moest ze dus leegschepen.

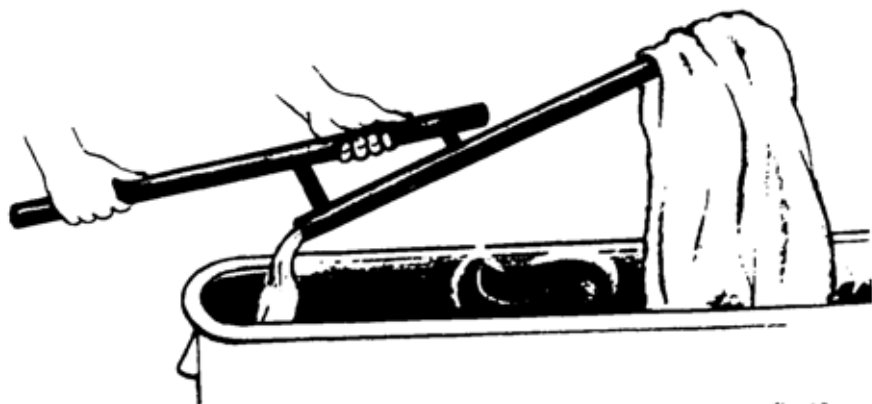
Op het einde van de negentiende eeuw komen wasketels te voorschijn waarin een buisje voor de beweging van het warme water zorgt. Ze sproeien als het ware de hete vloeistof over het wasgoed (afb. 7-8). Met een los fonteintje, dat men in de wasketel plaatste (afb. 9), kon men hetzelfde resultaat bereiken. Aldus was het goed reeds schoner voor het eigenlijk wassen. Zulke fonteintjes met ketel en al waren in de jaren 50-60 nog op de markt.

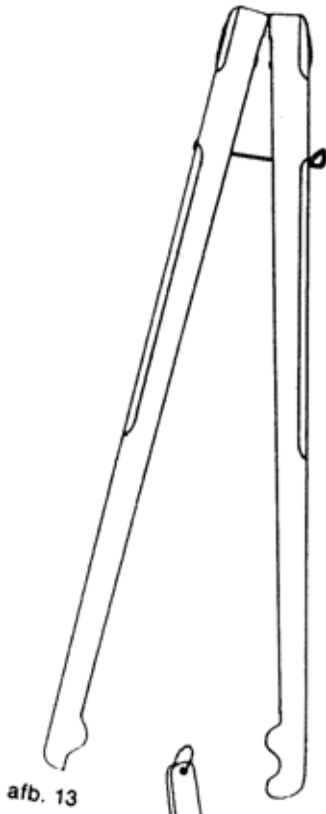
afb. 9

Vermeldenswaard is dat het koken eigen zou zijn geweest aan het noorden van Europa. In het zuiden goot men gedurende 8 tot 16 uur warm loogwater over het goed. Die werkwijze verdween stilaan na het opkomen van het wasfornuis met fonteintje waarvan zonet sprake. Daarin werd het loogwater automatisch over het wasgoed gegoten en duurde de bewerking maar een paar uren. Eveneens om dat urenlang begieten te vermijden had men omstreeks 1900 in de steden de gewoonte zijn goed thuis in de week te zetten, en dan naar de wasserij te dragen, waar het geloofd werd. Men nam dan alles terug, en waste thuis of in de beek (6).

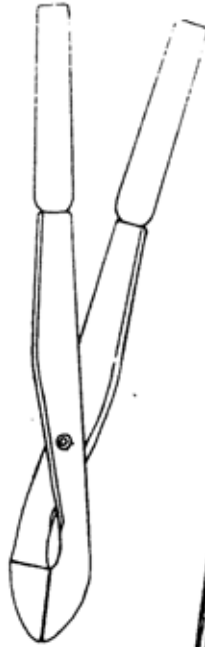
Bij die toestellen dient de wasmachine (ca 1932) gerekend te worden die door onderdruk werkt: een ventilator zuigt de lucht op, zodat het water stijgt en er luchtbellen ontstaan die door hun beweging de weefsels schoonmaken. Hoewel dat toestel volgens de fabrikant, ook de vaat kon wassen, schijnt het geen sukses gekend te hebben (7).

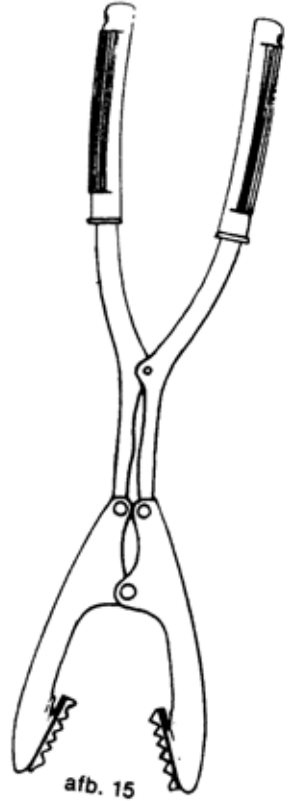
afb. 12

afb. 13

afb. 14

afb. 15

afb. 10

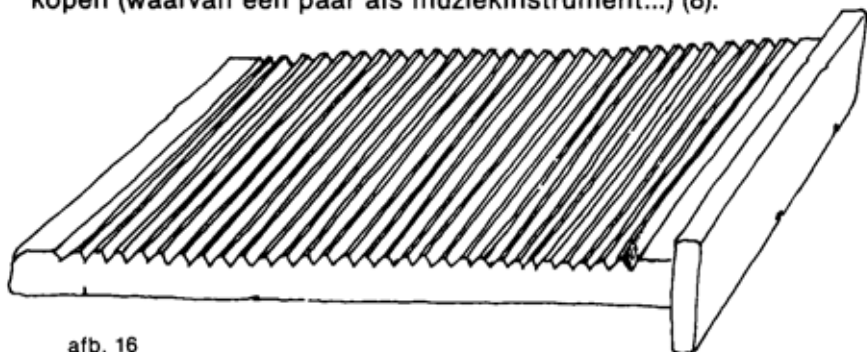

afb. 11

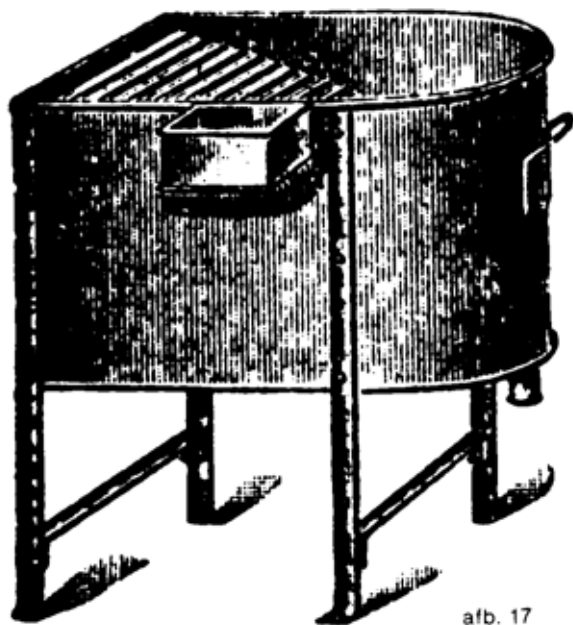
Wassen

Na het koken gebeurt het wassen zelf. Men moet de loog en het reeds opgeloste vuil, evenals de laatste vlekken verwijderen. Daarvoor gebruikt men zeep, doorgaans de z.g. Marseille-zeep, die men fijnraspt.

Eeuwenlang gebeurt het eigenlijk wassen met de hand. Men neemt elk stuk, zeept het en wrijft er op. Dat kan met de handen alleen, men kan ook een boender gebruiken en een wasbord, d.i. een geribbelde plank, later een gegalvaniseerde plaat (afb. 16-17). Zo'n bord vond men in elk huis, en heden zou de grootste fabrikant ervan, er nog 250.000 tot 500.000 per jaar verkopen (waarvan een paar als muziekinstrument...) (8).

afb. 16

afb. 17

Een andere methode was het kloppen: het wasgoed wordt op een steen of een plank gelegd, en men slaat er op met een spaanvormige wasklopper (afb. 19). In onze streken schijnt die werkwijze weinig voor te komen. Het wassen met de voeten, waar men in een kuip op de weefsels trapt, evenmin.

afb. 18

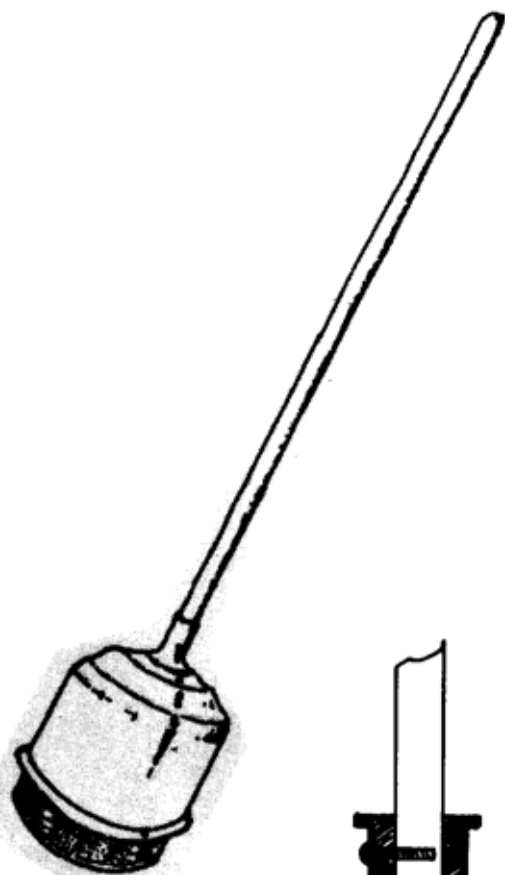
In de negentiende eeuw komen verscheidene wasstampers te voorschijn. Daarmee kon men al staande (wat veel minder vermoeiend was) en zonder de handen in het water te steken, het wasgoed stampen of stuiken, d.i. door stoten schoonmaken. De eerste, houten stamper (afb. 20-21) waar men ook mee "roerde", wordt al gauw vervangen door de metalen (afb. 22-23). Hij bestaat uit een ijzeren of koperen dubbele stolp met gaten. De buitenstolp zit aan de steel vast, de binnenste beweegt door middel van een veer. Dank zij de gaten, en eventueel een kogel, ontstaat er telkens een zuigende beweging. Omstreeks 1950 werd daartoe een soort van rubberen zuigmap gebruikt, of een elektrische "trilmachine".

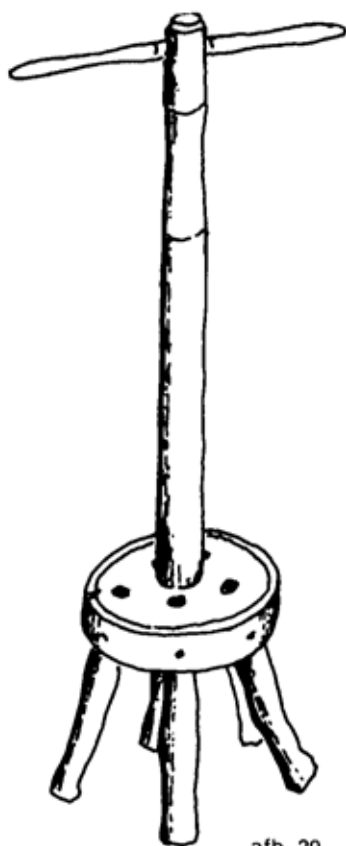
Met de stamper wast men over het algemeen in een kuip. Met de hand werd tot voor kort in een waterloop gewerkt. Er waren welbepaalde plaatsen waar iedereen samenkwam, en waar stenen voor het kloppen, of vaste wasborden, klaar stonden (afb. 18-19). In het Zuiden bouwde men daarvoor soms een bijzondere open loods met een grote waterbak in het midden. In sommige steden dreven "wasboten" op de stroom: gedekte platboomde vaartuigen met banken, waar gewassen werd.

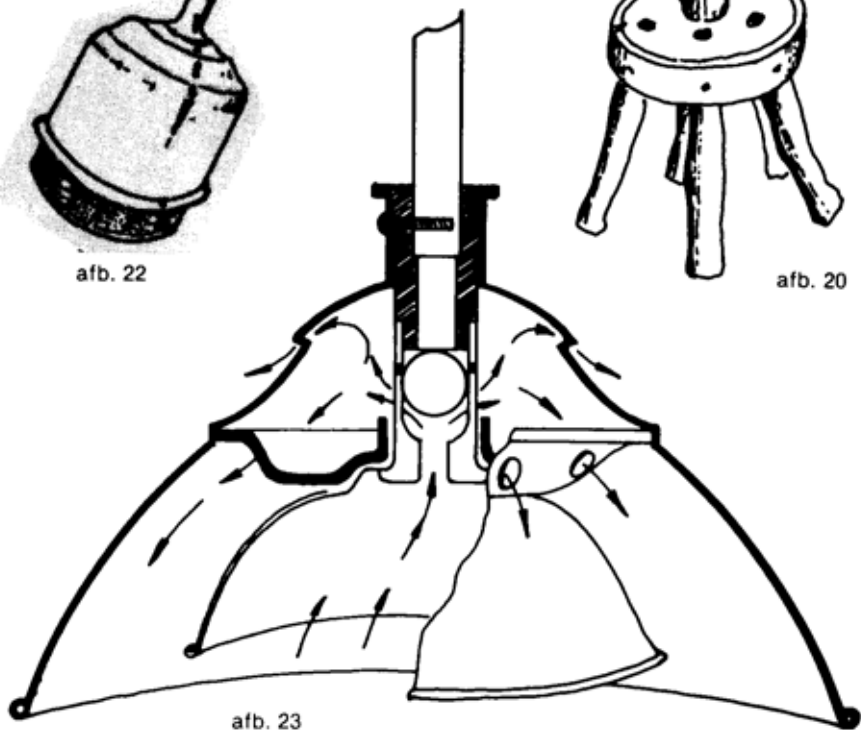
afb. 19

afb. 22

afb. 20

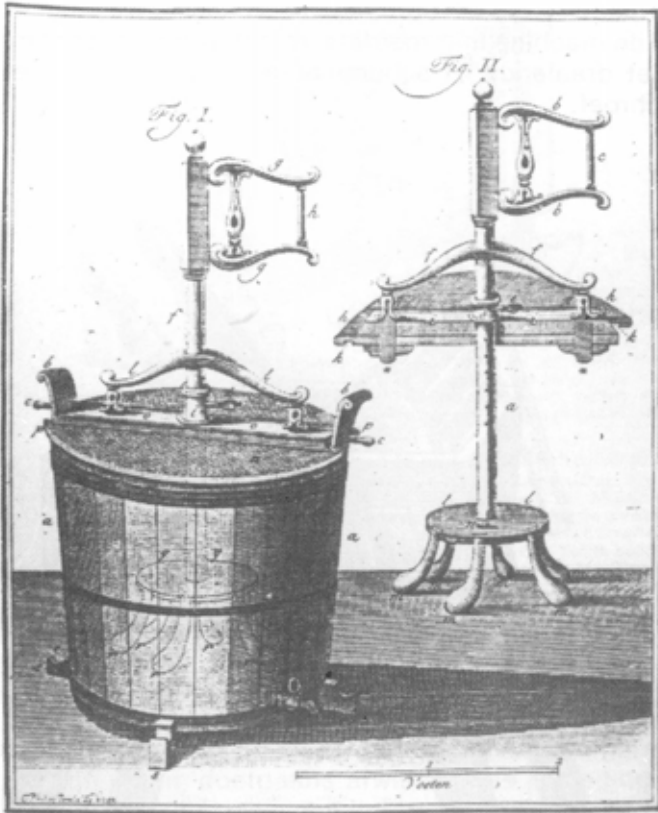
afb. 23

HARTMANN & LINCKE'S
 neuester
Hand-Wasch-Apparat.

Billiger, praktischer & besser wie jede Waschmaschine.

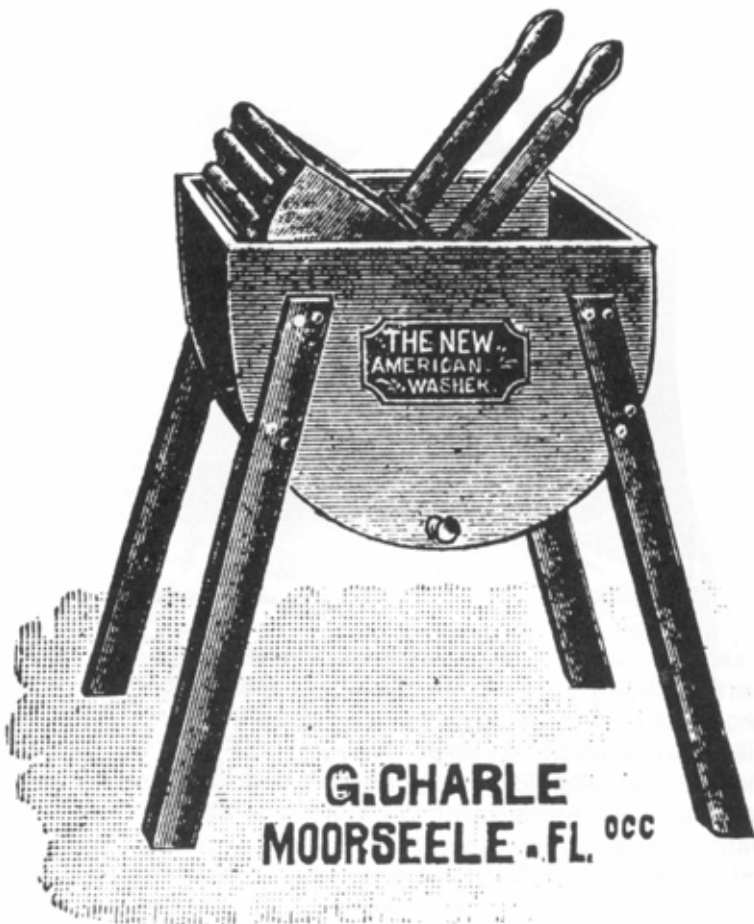
De textielnijverheid heeft, reeds in de middeleeuwen, verscheidene toestellen uitgedacht om de weefsels te bewerken, te reinigen en glad te maken. In de achttiende eeuw denkt men wasmachines uit die ook voor kleren, en in het klein, kunnen gebruikt worden (afb. 24). Om verscheidene technische,

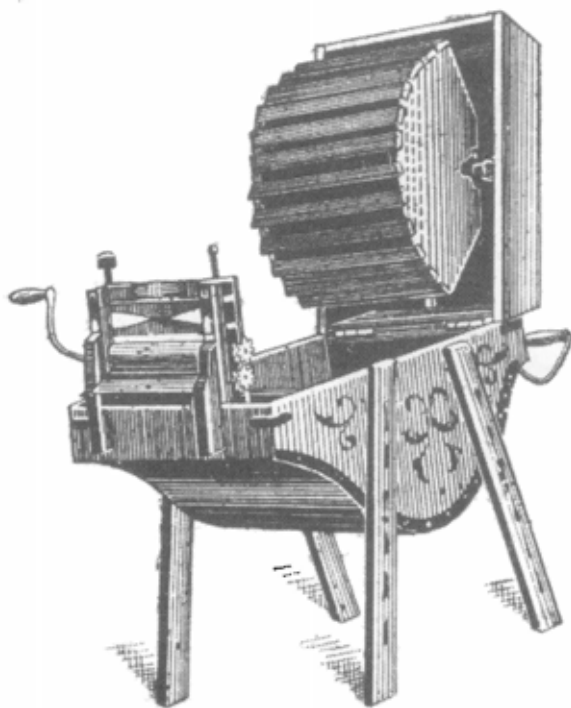
afb. 24

maar ook sociale en economische redenen (o.m. vrees voor werkloosheid), zullen ze zich evenwel slechts in de loop van de negentiende eeuw langzamerhand verspreiden. De eerste in België bekende melding van een wasmachine, met draaiende trommel, dateert van 1848: "ze gelijkt op een heel grote Valcourt-karn" (d.i. een tuimelkarn), "i.p.v. een roerder is er een open ton waarin het wasgoed steekt; die trommel wordt snel gedraaid in het zeepsop dat de helft van de karn vult, en wast de weefsels op enkele minuten. Het toestel kost 210 F" (9). Pas na de eerste wereldoorlog zullen de wasmachines echter het handwerk echt vervangen.

Allerlei oplossingen werden uitgedacht. Het aanleidend werktuig, dat dus het idee gaf, was de handstamper, de wasroeder, het wasbord (afb. 25-26), de karn, de Hollander voor de papierbereiding enz. Iemand combineerde zelfs een wasmachine met een dorsmachine, een hennep- of vlasbreker en een druivenpers... (10). De voornaamste typen van wasmachines zijn echter de machine met roeders, met draaiend of schommelend vat, met draaiende of schommelende trommel, met stamper, met schroef.

afb. 25

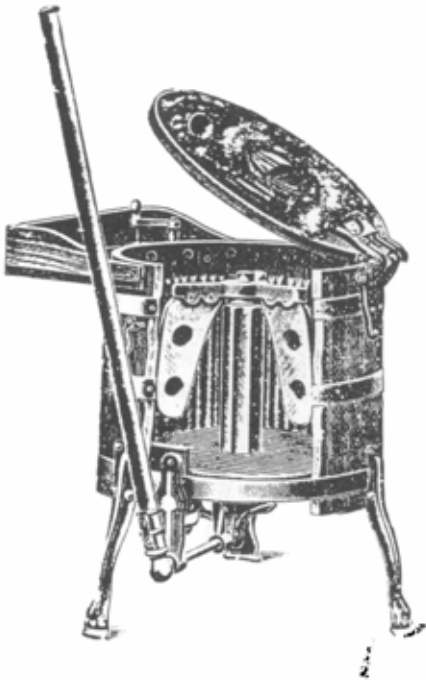

afb. 26

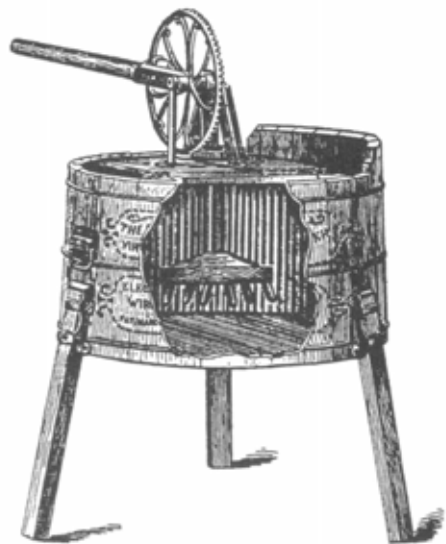
In de eerste treft men een drie- of meerarmige roerder aan. Door zijn eigen, doorgaans afwisselende beweging of die van de kuip, doet hij het wasgoed draaien (afb. 27-28). De roerder komt doorgaans voor in betrekkelijk grote toestellen (inhoud ca 130 l), maar na de eerste wereldoorlog werden er ook kleine gemaakt, die op een kachel geplaatst werden (afb. 29-30).

De tweede bestaat uit een gesloten vat, dat zoals een wieg schommelt (afb. 31-32), of rond een as draait (afb. 33). Dat systeem werd zowel op huishoudelijke als op industriële machines toegepast.

In plaats van het hele vat in beweging te brengen, kan men ook enkel een trommel in het vat doen draaien of schommelen (afb. 34). In zo'n machine was het aanbrengen van een verwarmingsmiddel, kachel of brander, geen probleem. Men kon dus wasfornuis en -machine combineren.

afb. 27

afb. 28

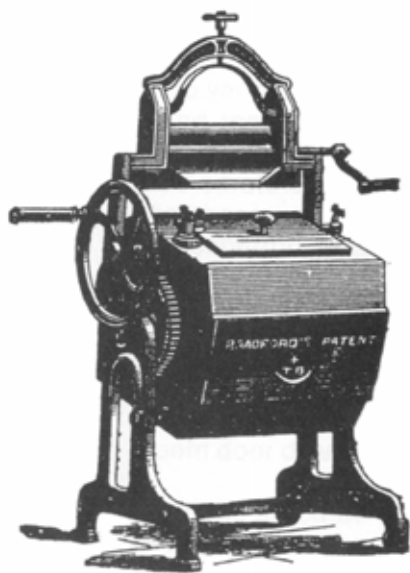
afb. 29

afb. 30

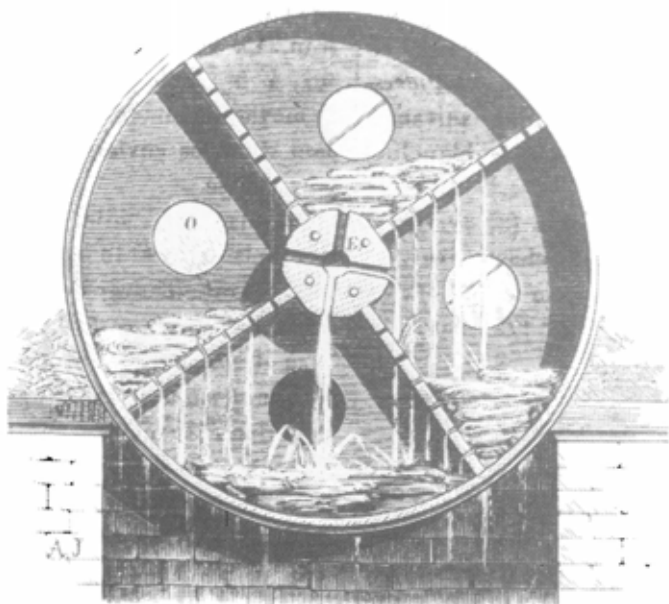

afb. 31

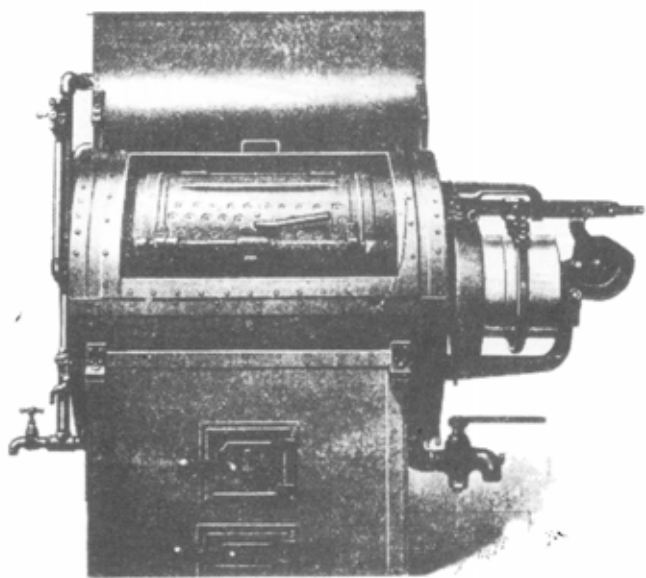

afb. 32

afb. 33

afb. 34

Van dat type bestonden ook - hoewel veel minder gewoon - heel kleine wasmachines, zoals de John's Volldampf, die op een kachel of een gasfornuis geplaatst konden worden. Die draaiende trommel zal uiteindelijk de bovenhand krijgen in Europa. In de Verenigde Staten heeft men immers voor een andere oplossing gekozen: men brengt er het water zelf in beweging door middel van een schroef in het midden van de kuip.

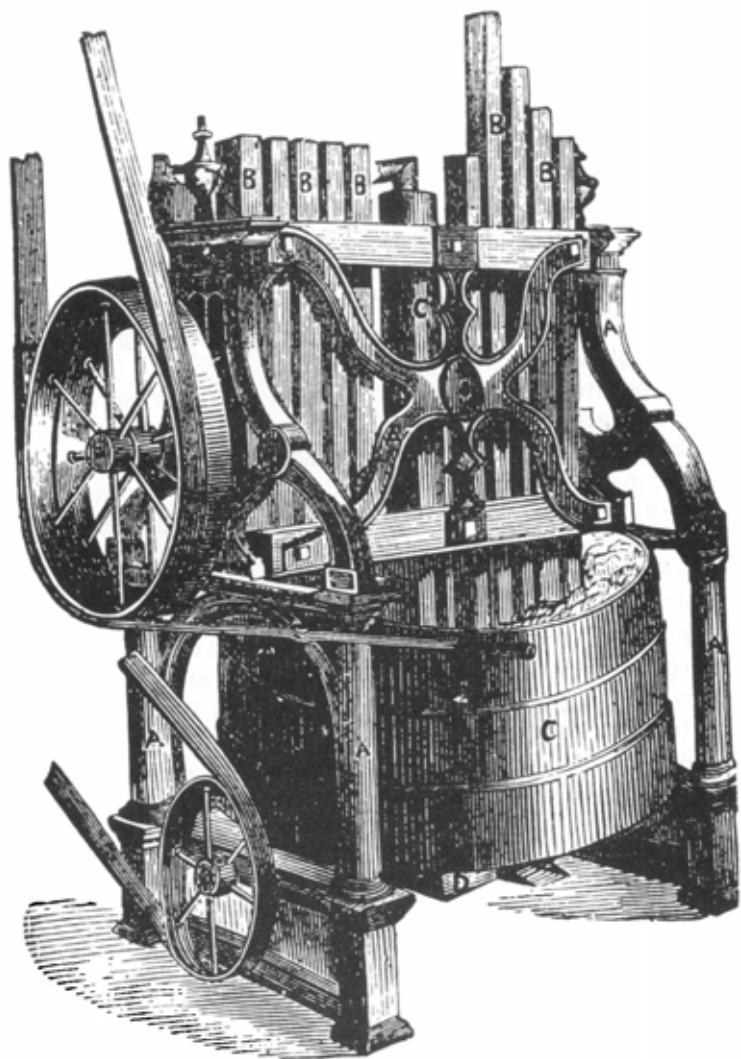
De stamper tenslotte kende ook een zeker succes. Hier bewegen één of meer schijven of stokken omhoog en omlaag, die op het wasgoed drukken (afb. 35), of, zoals bij de Morisons (afb. 1), wordt de kuip tegen een "stamper" gedrukt.

Men combineerde dus eerst wasfornuis en wasmachine. Reeds na de eerste Wereldoorlog ging men nog verder. Men bouwde toestellen die, al dan niet in dezelfde kuip, bovendien konden spoelen en uitwringen.

De eerste machines werden met de hand aangedreven. De mechanisatie, d.i. het vervangen van de spieren door een onbezielde motor, begon in de wasserij. Daar waren grote machines, meestal met stampers of draaiend vat in gebruik, die oorspronkelijk door een paard in een rosmolen aangedreven werden. Daarna kwam de stoom. Nog later, dit is na de eerste wereldoorlog, de elektriciteit, die bij de huishoudelijke toestellen onmiddellijk de hand verving. Net zoals voor het elektrisch strijkijzer, moest men ook hier soms wachten op de stroomlevering. Nergens in de wereld was de elektrificatie zo ver gevorderd als in België, maar in 1935 waren er in ons land toch nog 37 gemeenten die niet aangesloten waren op een of ander elektrisch net (11). Men voegde er nog aan toe dat de eerste elektrische machines niet zonder gevaar waren. Er was geen aarding, en de motor, die onder de kuip stond, was niet beschermd... Dat verklaart de trage start van het huishoudelijk gebruik van die kracht.

Voor de aardigheid vermelden wij nog dat er in die tijd ook wasmachines bestonden met een watermotor (met leidingwater) (12), met een schoepenradje aangedreven door het warme water (13), en nog andere in beweging gebracht door een ingebouwde "mini-stoommachine", waarvoor de stoom door de wasmachine zelf geleverd werd (14).

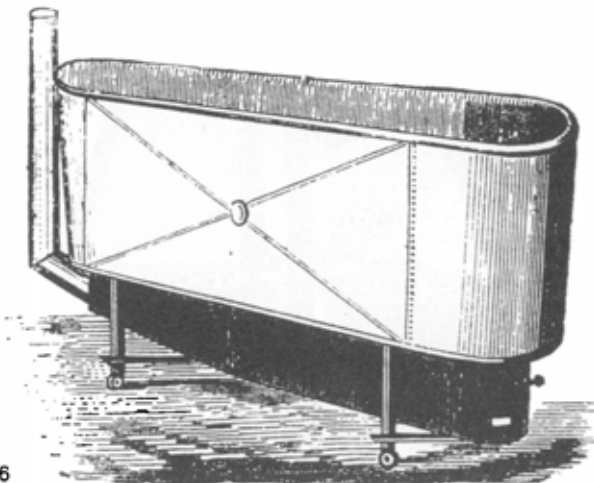
De volgende stap, na de mechanisatie, was de automatisering: alle bewerkingen (water toevoeren en warmen, weken, "koken", wassen, spoelen, uitwringen) gebeuren door een knopje in te drukken. Zulke automatische wasmachines komen in de jaren '50 op de markt. In de jaren '80 tenslotte doet de microprocessor zijn intrede.

afb. 35

De wasmachine betekent een aanzienlijke verlichting van het werk (water dragen, roeren, wrijven, stampen, handen voortdurend in het water enz.), en een tijdsparing. Bovendien, steeds meer vrouwen gaan rond de eeuwwisseling buitenshuis werken, het huispersoneel wordt doorgaans sterk gereduceerd en men verwijt de wasserijen in de steden duur te zijn, en de weefsels te verslijten. Daarom kende de huishoudelijke wasmachine een vrij groot succes. Het is dan ook geen wonder dat ook vele Belgische firma's dergelijke machines gaan bouwen. Sommige voeren zelfs hun produktie naar het buitenland uit, o.m. in Frankrijk (15), waar de verspreiding van de wasmachine slechts omstreeks 1960 algemeen wordt (16).

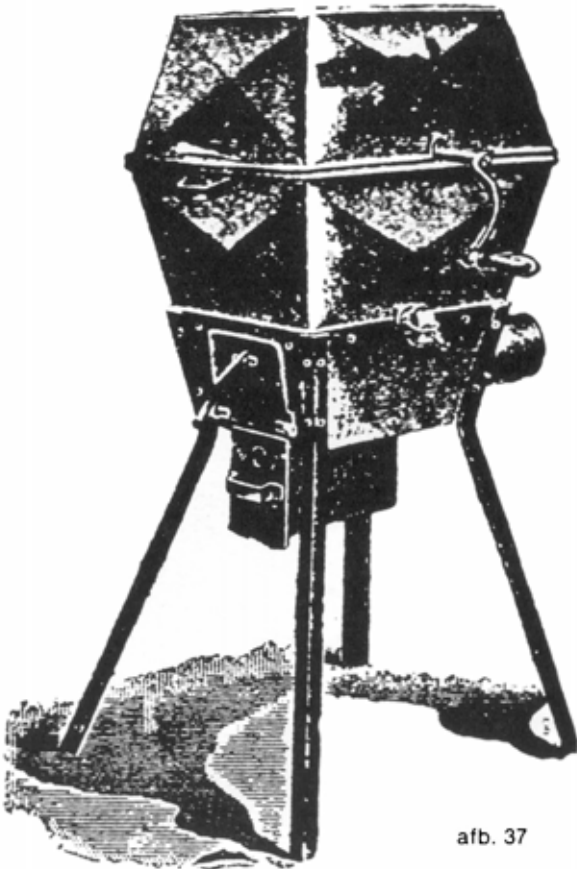
Zoals de geschiedenis van de wasmachine en van de wasserijen nog te schrijven is, is er maar weinig bekend over de fabrikanten. De historici hebben er tot nu toe weinig of geen aandacht aan besteed. Zie hier enkele namen. In de provincie Antwerpen: J.L. Morisons, te Antwerpen. In de provincie Brabant, Désiré Dubois, Duchamps, Paul Leclef, Relecom & fils, Fernand Rigaux, allen te Brussel. In de provincie Henegouwen, Denis te Ladeuze. In de provincie West-Vlaanderen, Carpentier, te Meulebeke, De Vogel & De Clercq te Passendale, Costenoble te Diksmuide. In de provincie Oost-Vlaanderen, Jules D'Hondt, te Lokeren, de Société Anonyme de Construction de Baesrode, te Baesrode, de Société Anonyme "Le Cheval Brun" te Gent. In de provincie Luik, J. Lodez-Lahaye, te Theux, Montfort te Trooz-Forêt (17).

afb. 36

Een gans andere wasmethode was het stomen van de weefsels. In een kuip die van 10 tot 600 kg wasgoed kon bevatten, plaatste men een houten rooster waarop de kleren gestapeld werden (afb. 36). Het water met soda, dat slechts tot aan de latten reikte, werd tot koken gebracht en wanneer het deksel dat op de kuip lag, overal warm was geworden, was al het vuil opgelost. In andere wasmachines, zoals die van Morton (ca 1800), die eveneens met behulp van stoom wassen, werden de weefsels in een (met de hand) draaiende trommel opgesloten (afb. 37).

Dat stomen kende in Frankrijk een zeker succes, maar schijnt in onze streken weinig toegepast geweest.

afb. 37

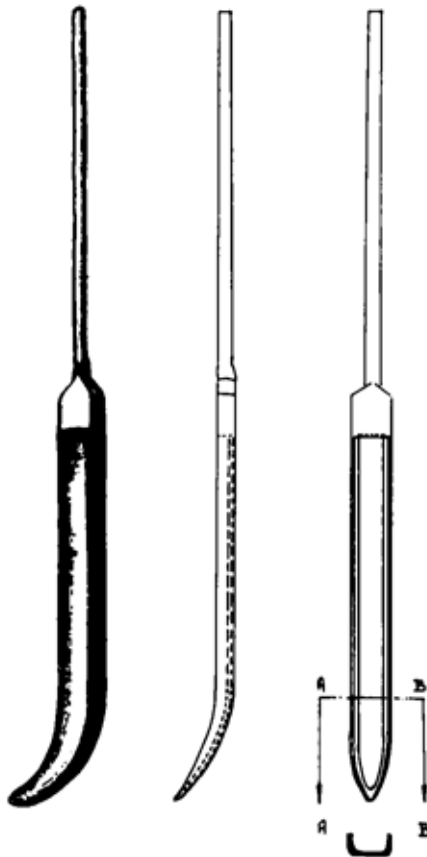
Bleken en blauwen

Het wasgoed is nu schoon. Het linnen heeft evenwel een lichtgele kleur. Om dat te verhelpen, nam men de werkwijze van de bleker over (afb. 38).

Linnen en wol werden al eeuwen lang gebleekt om ze wit te krijgen. De weefsels werden in loog gedompeld, gewassen, dagen en weken op een wei opgelegd en nat gehouden (afb. 39), dan in karnemelk gedompeld, opnieuw op de wei gelegd. In de achttiende eeuw ontdekt men dat chloor de melk kan vervan-

afb. 38

afb. 39

gen, en gebruikt men bleekwater (Javelwater) of bleekpoeder, wat het proces veel sneller maakt.

Voor haar was stelde de huisvrouw zich tevreden met haar linnen open te spreiden op de wei en het nat te maken. Wanneer ze dat thuis niet kon doen, ging ze vaak naar het bleekveld (ook de bleek genoemd).

Eveneens om werkelijk wit goed te bekomen, neemt men, blijkbaar in Italië, de gewoonte de gewassen weefsels te behandelen met de complementaire kleur van geel, namelijk blauw. Het blauwsel werd oorspronkelijk bereid uit de indigoplant (*Indigofera tinctoria*); nu wordt ultramarijn op een kunstmatige wijze samengesteld.

Om te blauwen, wordt het blauwdotje (afb. 40), d.i. blauwsel in een doekje, in het water gehouden tot wanneer men de gewenste kleur bekomen heeft. Het wordt er dan uitgenomen, en de was, in dat water gedompeld. Hier wordt de voorkeur aan putwater gegeven omdat het kalk bevat die de kleurstof op de weefsels helpt fixeren.

Bleken en blauwen zijn dus helemaal geen reinigingsmethoden. De weefsels die die bewerkingen ondergaan, zijn reeds rein.

afb. 40

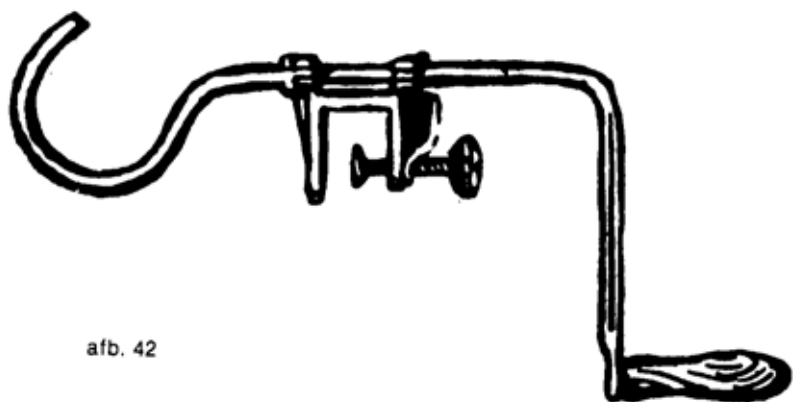
Uitwringen

Om het drogen te bespoedigen, wordt de natte was nu uitgewrongen. Wanneer men letterlijk uitwringt, neemt men twee uiteinden van een stuk en windt men het op in de richting van de ketting om het weefsel niet te vervormen. Om moeite te besparen, pikt men soms een uiteinde in een haak die op een kuip is bevestigd (afb. 41-42); een gelijkaardige werkwijze werd in de textielnijverheid toegepast om de draden uit te wringen. In blekerijen werd wel eens gebruik gemaakt van een wringrad (afb. 43). Dat was een sportenrad, zoals gebruikt werd voor de hystoestellen, van zo'n 2,5 m doorsnede. Het linnen werd in een

afb. 41

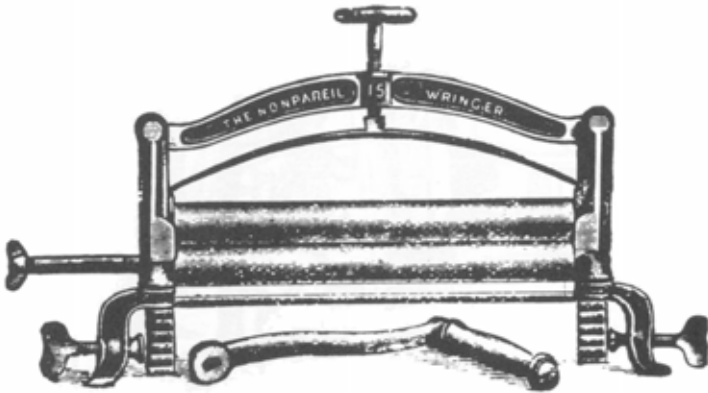

afb. 42

doek gewikkeld, dat aan één zijde aan een vaste haak bevestigd werd, aan de andere aan een tweede haak die door het rad in beweging gebracht werd. Eén à drie man deden dan het rad draaien.

Op het einde van de negentiende eeuw komt de wringer te voorschijn (afb. 44). Hij bestaat uit twee draaiende cilinders waartussen het wasgoed geperst wordt. Dat is merkkelijk minder vermoeiend dan de eerste werkwijze, en beschadigt veel minder de weefsels.

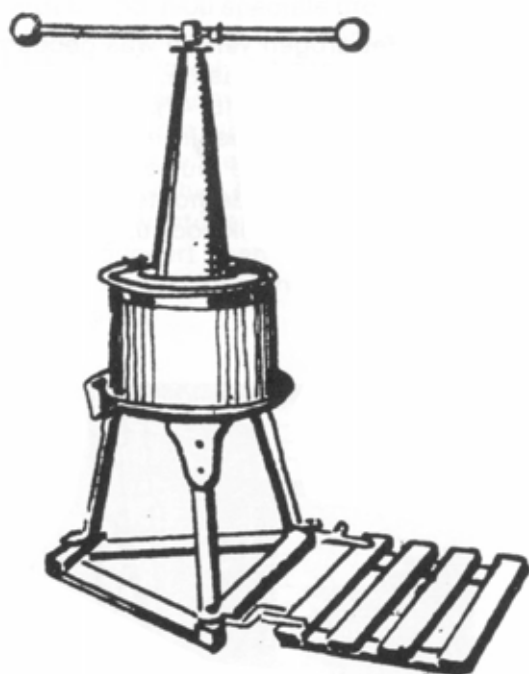

afb. 44

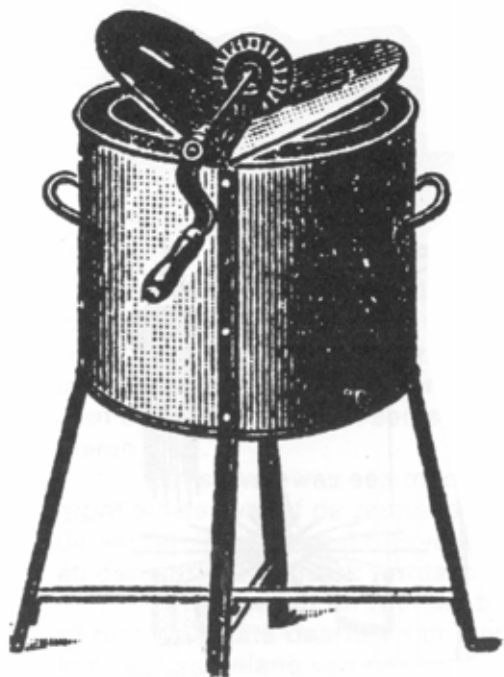
De droogpers (afb. 45) behandelt eveneens het wasgoed op een zachte wijze. Ze vergt bovendien minder tijd dan de wringer. Desondanks kent ze maar weinig sukses. De prijs van het toestel lijkt te hoog.

In de wasserijen gaat men een snellere methode toepassen, namelijk de zo genaamde droogzwierder. Die centrifuge, die door de middelpuntvliedende kracht het water uit het wasgoed slingert, was in de negentiende eeuw reeds bekend, maar verspreidde zich slechts langzaam na de Eerste Wereldoorlog in de huishoudens (afb. 46).

Met de wasmachine met draaiende trommel beschikt men over alle elementen om een centrifuge te maken. Het volstaat de draaisnelheid ervan te verhogen. Die combinatie wasmachine-centrifuge is nu algemeen.

afb. 45

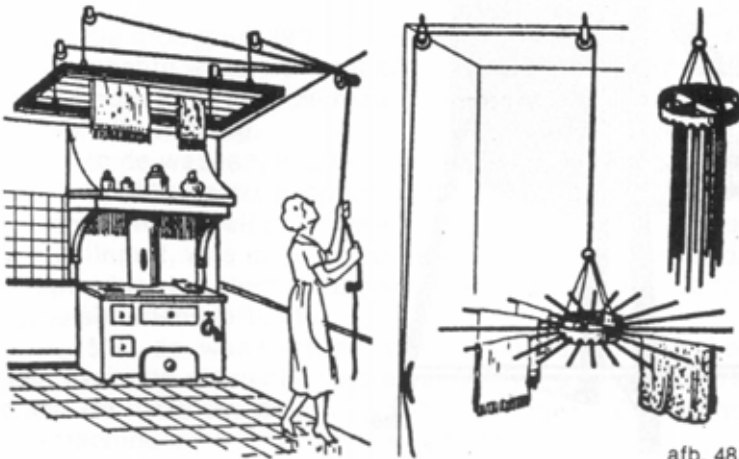
afb. 46

Drogen

Het drogen van de was gebeurde buiten op het gras, op de haag of op een waslijn, waar het met behulp van wasknijpers op bevestigd werd (afb. 47). 's Winters of in de stad hing men het wasgoed op een waslijn in de keuken of op zolder (daar reeg men soms, tegen de muizen, de hals van een gebroken fles op de koord). Allerhande houten, metalen en plastieken droogrekken werden daar ook voor uitgedacht (afb. 48).

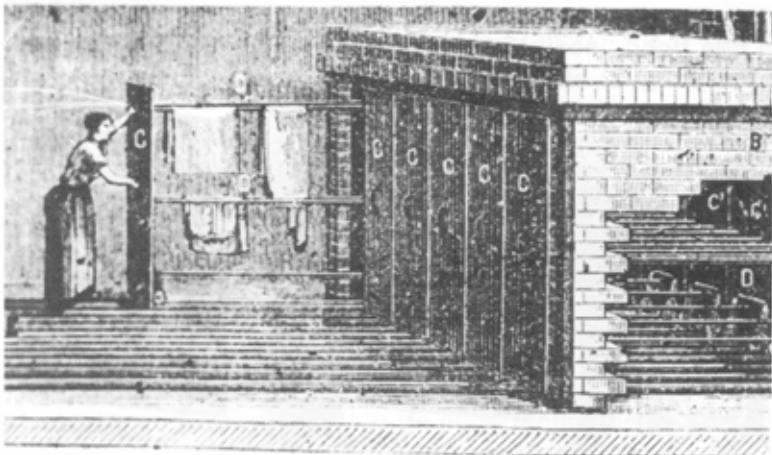
afb. 47

afb. 48

In de wasserijen werden rond 1900 speciale droogkamers gebouwd, die door middel van een kachel of stoom gewarmd werden (afb. 49). Lang werden ze evenwel niet gebruikt. Ze werden vervangen door de zogenaamde linnendrogers met draaiende trommel en warme lucht, die wij nog kennen.

Een kenmerk van onze moderne wereld is dat vele mensen over weinig ruimte beschikken in hun huis of appartement. Velen hebben geen waskamer. De wastoestellen staan dan ook in de woning zelf. Daarom reduceert men hun afmetingen, plaatst men de linnendroger op de wasmachine, of combineert men beide toestellen in één geheel.

afb. 49

Stijven

Enkele stukken, zoals kragen, manchetten, plastrons, kant, gordijnen enz. worden soms gesteven, d.i. stijver en glanzend gemaakt. Daarvoor dompelt men ze in een bad met stijfsel (afb. 50). Daarna glaceert men ze dan terwijl ze nog vochtig zijn: men strijkt ze, vaak met een speciaal ijzer, en liefst op een marmeren blad.

Dat stijven was een modeverschijnsel. Het kende een vrij groot succes vanaf de zestiende eeuw, maar is nu nagenoeg in de vergetelhoek geraakt. Slechts tafelkleden, servetten, en nu en dan een kledingstuk worden nog soms zo behandeld.

Stijfsel wordt uit zetmeel bereid, hoofdzakelijk van tarwe of rijst. In plaats daarvan kan men ook Arabische gom gebruiken. Al naargelang van het weefsel en van het gewenste resul-

taat kan men er stearine, spermaceti, gom, vet, zeep, borax enz. aan toevoegen. Terloops zij nog vermeld dat de stijfselbereiding één van de talrijke industriën was die eeuwenlang stankhinder veroorzaakten.

afb. 50

....en strijken

Men kan de gewassen stukken eenvoudigweg vouwen en zo opbergen. Zo doet men vaak met lakens, zakdoeken of dwielen. Het grootste gedeelte van het wasgoed wordt evenwel gladgemaakt. Dat geeft een netter uitzicht. Wanneer men met een warm ijzer strijkt (zie lager), worden de microben bovendien gedood; een belangrijke winst voor de gezondheid.

Wasgoed kan op verschillende wijzen gladgemaakt worden. Men kan het onder meer persen, mangelen, strijken of stomen. Strijken is dus maar één van de mogelijkheden en theoretisch zouden wij het woord niet mogen gebruiken wanneer wij het gladmaken bedoelen met mangel of pers zoals het heden in de wasserij (of ook wel thuis) gebeurt. "Strijken" heeft een ruimere betekenis gekregen omdat die methode lang de bovenhand had.

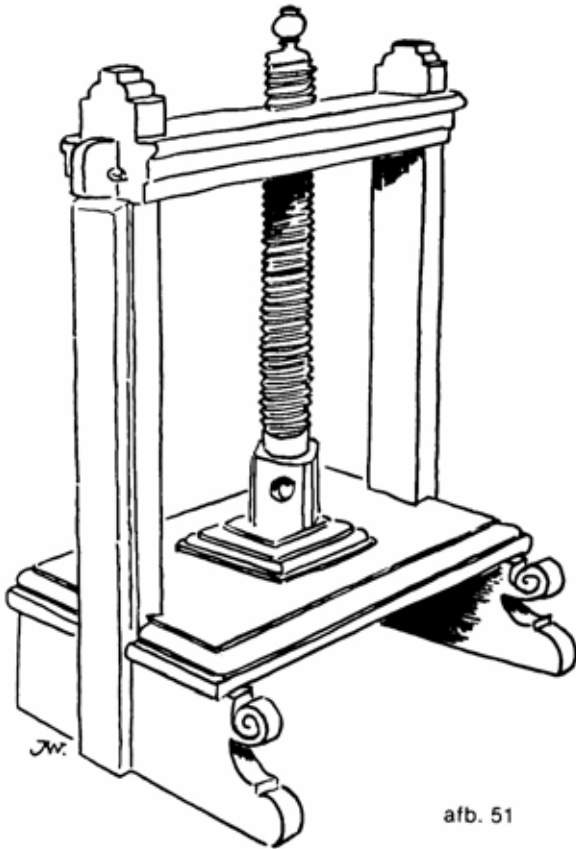
Men kan wasgoed persen door er een gewicht van 10 of 15 kg op te zetten. Men kan het ook onder een linnenpers leggen. Zij bestaat doorgaans uit twee verticale met elkaar verbonden stijlen en een, meestal, houten schroef die een blad op een "tafel" drukt (afb. 51). Een toestel dat dus vergeleken kan worden met de drukpers, de fruitpers, sommige wijnpersen enz. Het netjes gevouwen goed wordt er een dagje onder druk tussen gelaten. Zo'n pers kenden de Romeinen in de eerste eeuw v.C. Men heeft er afbeeldingen en sporen van gevonden te Pompei en Herculaneum. Ze werd tot in de negentiende eeuw gebruikt, maar in België schijnt ze betrekkelijk weinig voor te komen.

Heden kent men nog de strijkpers. Ze bestaat uit twee verwarmde kussens die tegen elkaar gedrukt worden. De bewerking vergt hier evenwel slechts enkele minuten.

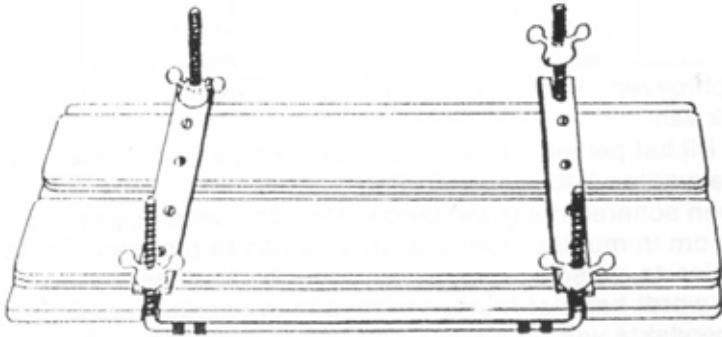
Veel minder gewoon zijn de broeken- en de dassenpersen (afb. 52). Dat zijn twee planken waartussen die kledingstukken gelegd worden, en die tegen elkaar gedrukt worden door middel van schroeven. Vooral militairen en reizigers maakten daar gebruik van.

Bij het persen dienen nog de pijp- en de plooischaar gerekend te worden (afb. 53-54). Ondanks hun naam zijn die werktuigen geen scharen maar wel tangen (18). Ze worden gewarmd en dienen om in mutsen, kant e.d. plooiën aan te brengen. Om het goed niet te verschroeien, knijpt men eerst eens een stukje papier: wordt het niet bruin, dan mag men aan de slag. Ook om de oppervlakte van de bekken niet te beschadigen, is het trouwens van groot belang die werktuigen niet te fel te warmen.

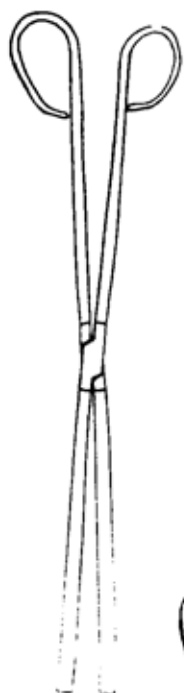

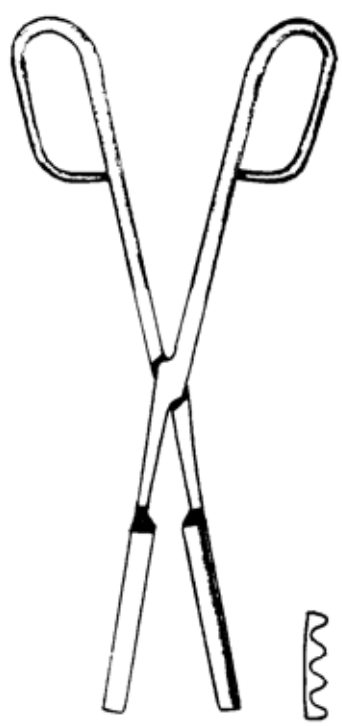
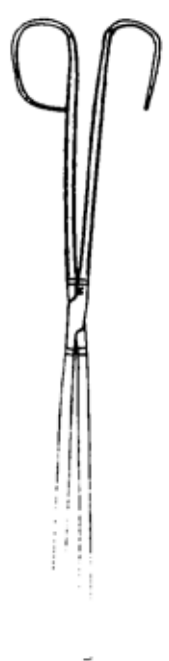
afb. 51

afb. 52

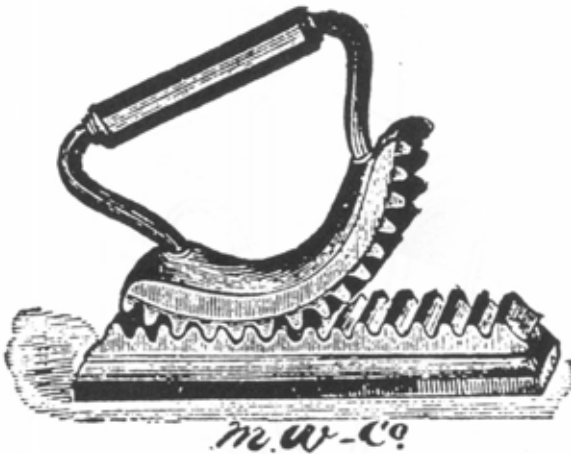
afb. 53

afb. 54

De plooiwieg tenslotte heeft dezelfde bestemming. Ze bestaat uit een gegroefde metalen plaat, waarop een bolle eveneens gegroefde wieg met de hand geperst wordt (afb. 55). De onderste plaat kan men op de kachel warmen of men kan er een stuk ijzer in steken, dat zelf op de kachel gewarmd wordt.

Door persen kan men ook nog een motief aanbrenge, zoals een blad of een vlinder. Daarvoor bestaan de z.g. viltijzers, waarmee stoffen bloemen e.d. gemaakt worden. Het zijn in feite stempels bestaande uit een positief, met steel, en een negatief. De stof wordt tussen beide geperst. Hoewel vaak opgenomen bij de strijkijzers, horen die viltijzers niet echt bij het gereedschap om glad te maken.

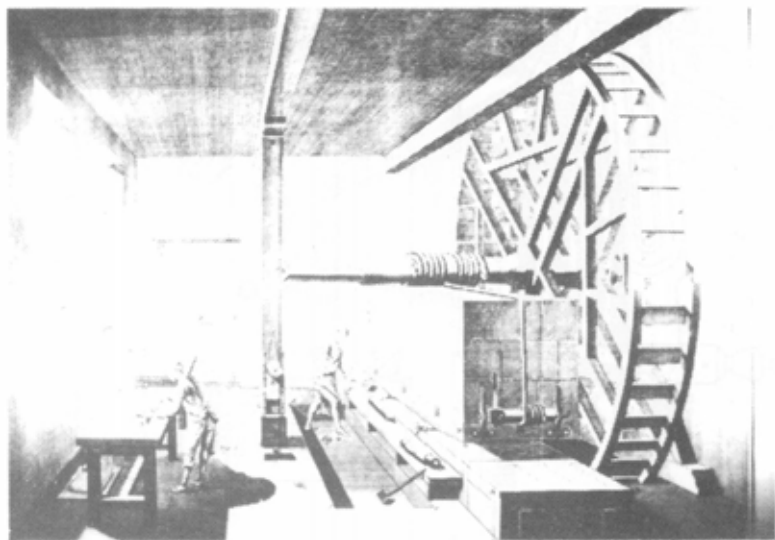
afb. 55

Een andere wijze van gladmaken is het mangelen. Oorspronkelijk wordt het wasgoed hier om een houten cilinder gewikkeld. Een plank, het mangelbord, waarop de hand of een steen druk uitoefent, rolt er over (afb. 56). Soms is de onderzijde ervan geribbeld. Mangelborden dienden vaak als huwelijksge- schenk, en werden dan rijkelijk versierd. In onze streken blijken ze niet gebruikt geweest.

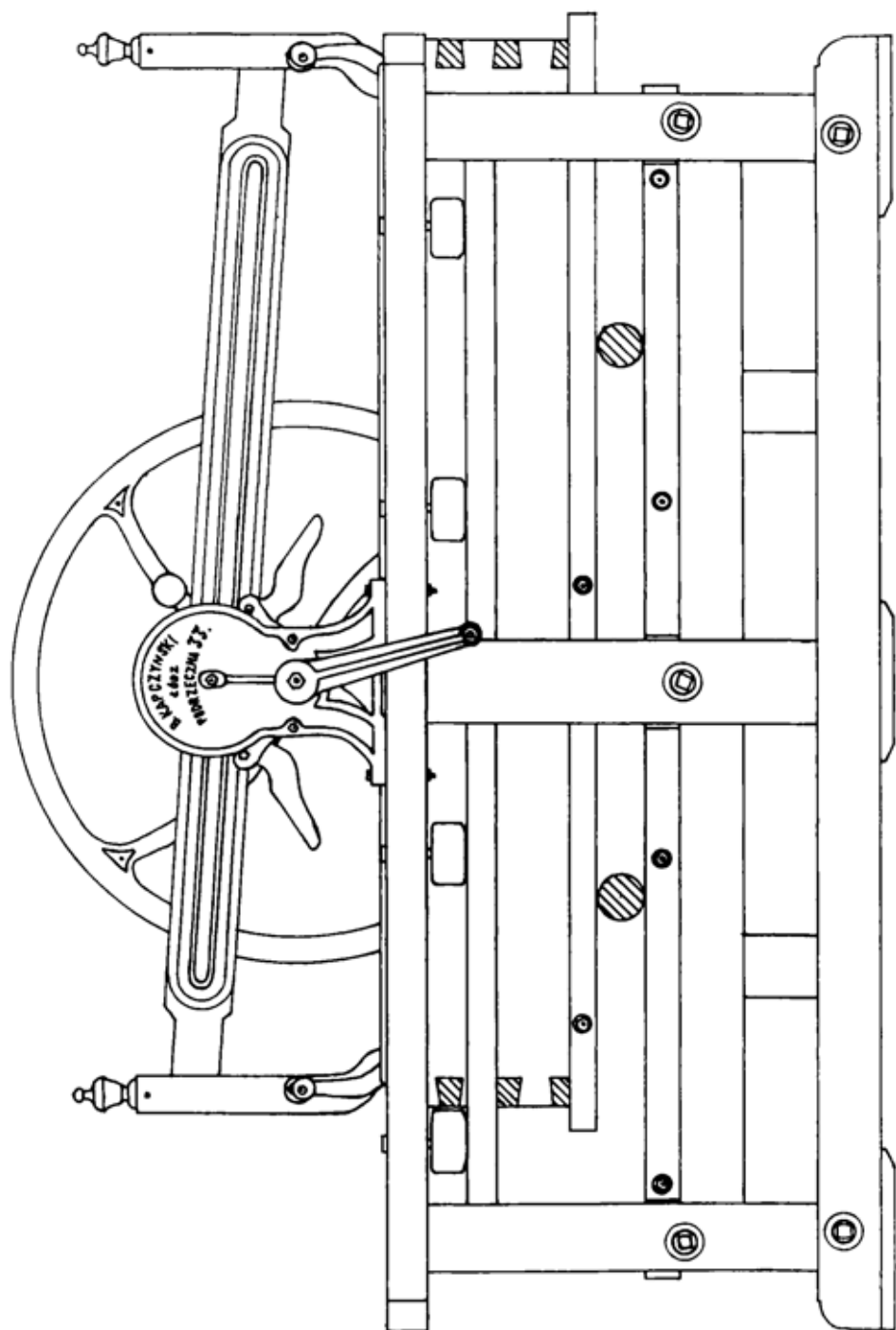
Naast die lichte werktuigen, bestaan er werkelijk indrukwekkende gevaarten, van bijna tien meter lengte, aangedreven door een water- of rosmolen, ook wel een sportenrad (afb. 57). Zo'n mangel dient om zijde en geverfde stoffen glad te maken. Het eerste spoor ervan zou van 1320 dateren. Tot in 1929 werkte een dergelijke reus in Mittenwalde (Duitsland) nog altijd. Hij dateerde van 1753 en de gevulde bak woog zo'n veertig ton. De aandrijving gebeurde door een watermolen.

afb. 56

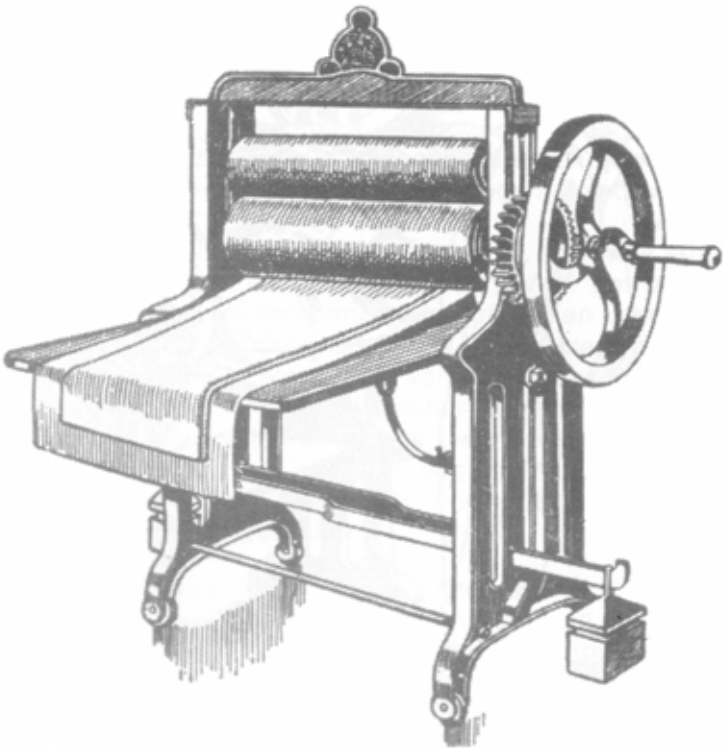

afb. 57

De mangel wordt ook, later dan, voor huishoudelijke doeleinden gebruikt. Hij wordt dan wat kleiner, maar neemt nog altijd veel ruimte in beslag. Het exemplaar van het Museum voor de Oudere Technieken (afb. 58), van Poolse herkomst, is zo'n 2,5 m lang bij 1,6 m breed. De bak, die zelf reeds 160 kg weegt, wordt met stenen gevuld zodat een druk van 6-800 kg op de was uitgeoefend wordt. Het toestel wordt met de hand door middel van een kruk in beweging gebracht. Er bestaan ook duwmangels, die gewoon geduwd worden. Zij zijn iets lichter gebouwd.

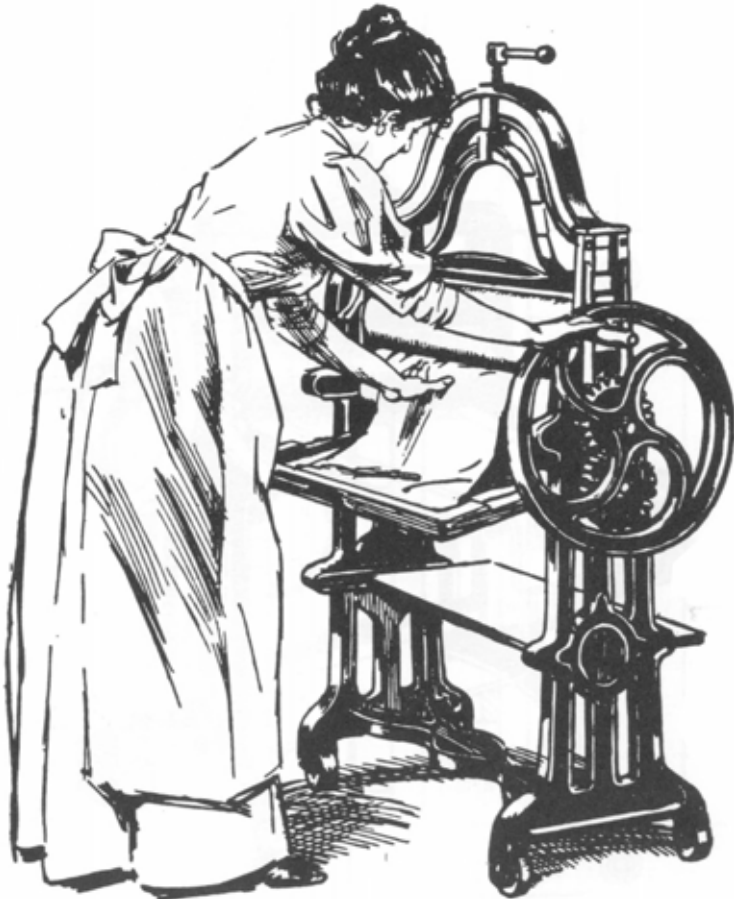
Noch het mangelbord, noch de zojuist besproken draaien duwmangel schijnen in ons land veel gebruikt geweest. De bewaarde exemplaren zijn zeldzaam.

afb. 59

Waarschijnlijk in de negentiende eeuw komt een andere mangel te voorschijn met drie boven elkaar draaiende houten (vaak esdoorn) rollen. Een stuk linnen is op de middenste bevestigd, en daar legt men het wasgoed op (afb. 59). Het wordt aldus om die middenrol gewikkeld, en door de andere twee geperst.

Een andere oplossing, ook mangel genoemd, wordt iets voor 1900 uitgedacht. Ze bestaat uit twee boven elkaar draaiende rollen, waartussen het wasgoed geperst wordt. Een veer of een met stenen of zand gevulde bak (afb. 60) zorgt voor een gelijke druk. Hier wordt het wasgoed dus niet meer om een

afb. 60

rol gewonden. Het toestel werkt doorlopend. Zo'n mangel, die eventueel ook als wringer kan dienen, wordt nog voor de tweede wereldoorlog gebruikt. De mangel van onze wasserijen berust nog op hetzelfde principe, maar wordt niet meer met de hand maar wel door elektriciteit aangedreven, en de rollen zelf worden gewarmd. Voor huishoudelijk gebruik bestaan er elektrische mangels met één rol en een warme plaat.

Niet alle mangels zijn grote werktuigen. Het plooi-mangeltje diende om plooiën in kragen e.d. aan te brengen. Het bestaat uit een gegroefde plank waarop een eveneens gegroefde rol met de hand geduwd wordt, of uit twee gegroefde cilinders waartussen de stof geperst wordt (afb. 61-62). Dat laatste toestel is doorgaans van koper. De cilinders zijn hol opdat men er een bout kan in steken die op de kachel gewarmd werd. Die metalen plooi-mangeltjes schijnen pas na 1850 te voorschijn te komen.

Het wasgoed kan ook gestreken worden, d.i. gladgemaakt door er over te wrijven met een glad voorwerp.

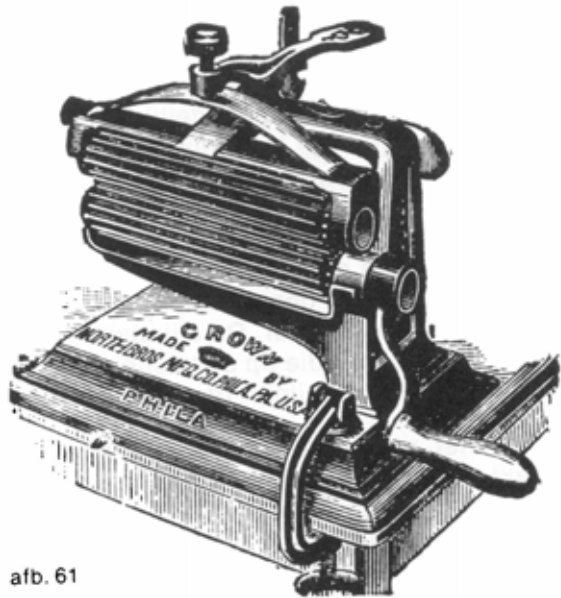
De geschiedenis van het strijken is nog niet goed bekend. Men heeft houten werktuigen van allerlei vormen gebruikt om weefsels glad te krijgen; de zeilmaker hanteerde er tot voor kort nog een. Die houten voorwerpen bleven slechts uitzonderlijk bewaard, zodat wij niet precies weten sedert wanneer ze bestaan. Wellicht kan een vondst te Thebes, daterend van ca 1600 v.C., beschouwd worden als het oudste spoor; het voorwerp was reeds beslagen.

Ook strijkbeenderen bestonden, die in sommige streken tot in de negentiende eeuw dienst deden. Veel gewoner zijn evenwel de min of meer bolvormige strijkglazen en -stenen (afb. 63). Afgezien van een Noors exemplaar uit de IJzertijd, dateren de oudste exemplaren tot nu toe van omstreeks 800 n.C. Ze worden tot in de achttiende, zelfs negentiende eeuw gebruikt.

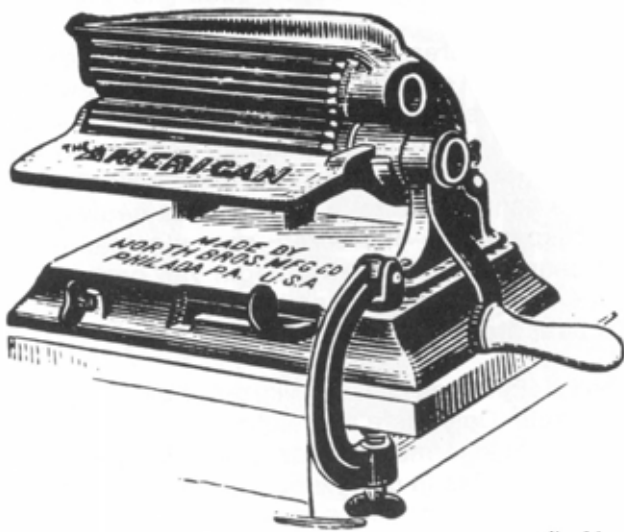
Het strijkpannetje, in wezen een steelpannetje met houtskool en zand in, was rond het begin van onze jaartelling reeds bekend en komt in Griekenland nog voor. In onze streken werd het blijkbaar niet gebruikt.

Oorspronkelijk was het strijkijzer waarschijnlijk een kleermakerswervtuig. De oudste afbeelding die men er van bezit, is een schild van het kleermakersgilde van Antwerpen, daterend van ca 1585 (afb. 64). Pas in de zeventiende eeuw zou het strijkijzer bij het huisraad horen. Thans verdringt het in het huishouden steeds meer alle andere middelen om glad te maken, zoals de elektrische pers en mangel, die meer ruimte in beslag nemen.

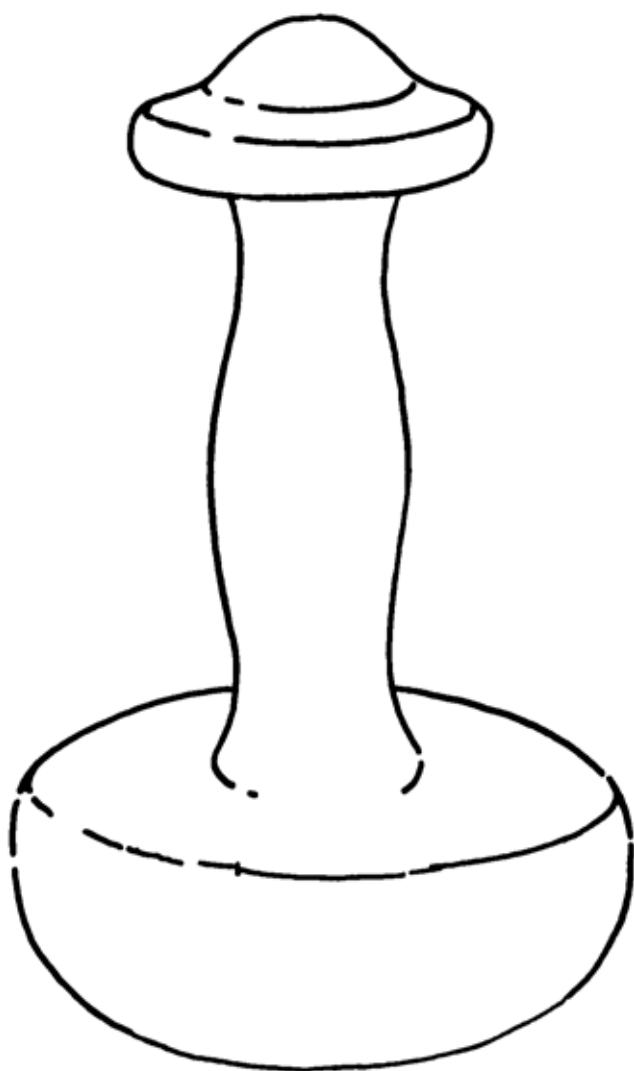

afb. 61

afb. 62

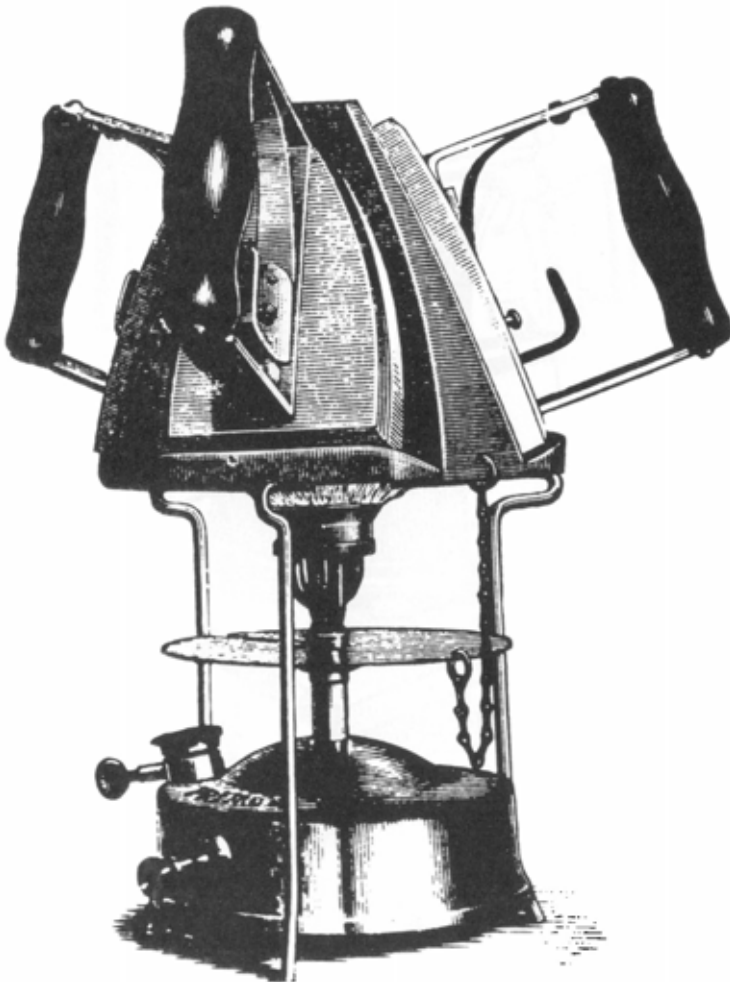

afb. 63

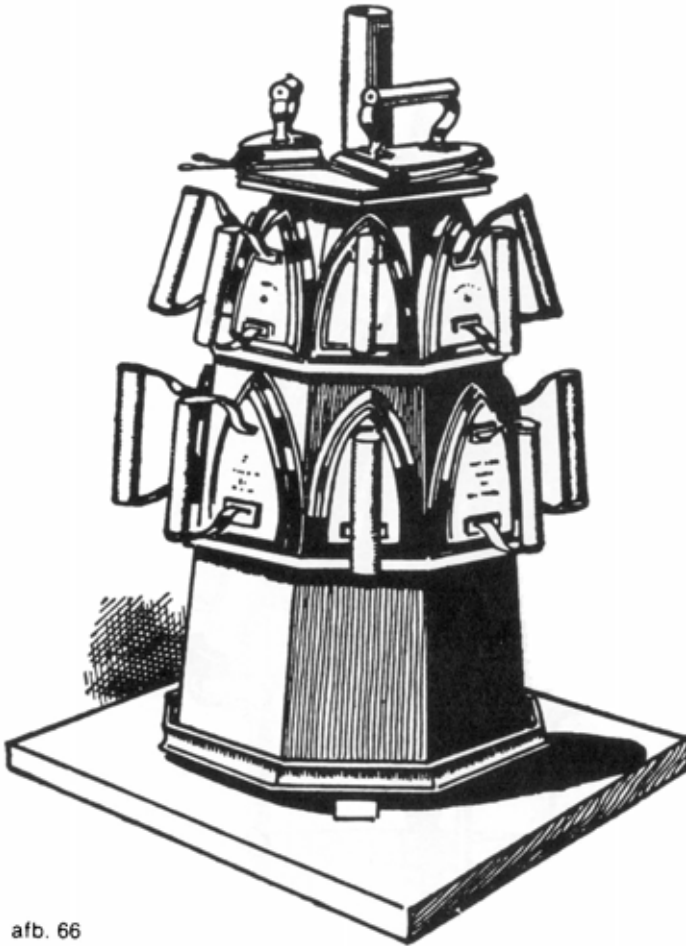

afb. 64

Strijkijzers kunnen op allerhande wijzen gewarmd worden. Men kan het ijzer op de kachel of op het keukenfornuis zetten (sommige hadden een daarvoor bestemde plaat), of op een spirituskomfoor (afb. 65). De beroepsstrijkster geeft de voorkeur aan een speciale kachel (afb. 66-71) of gasfornuis(je) (afb. 72), waar soms verscheidene ijzers een plaats hebben. In sommige wasserijen warmt men tevens het water (afb. 73).

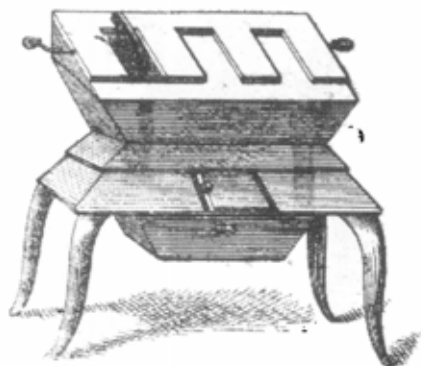
afb. 65

afb. 66

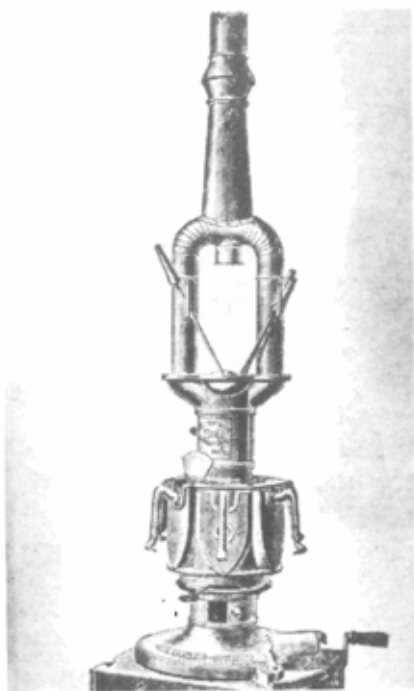
afb. 68

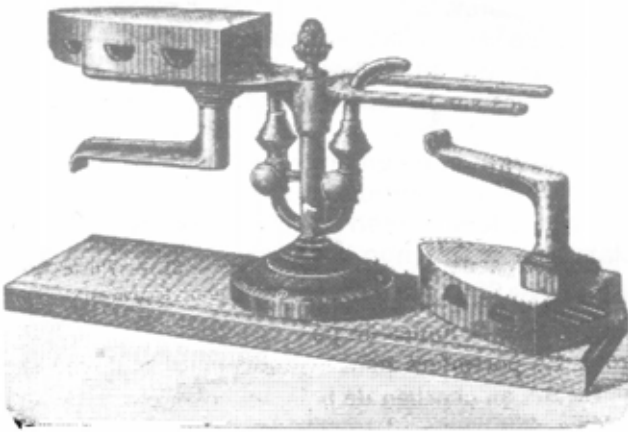
afb. 67

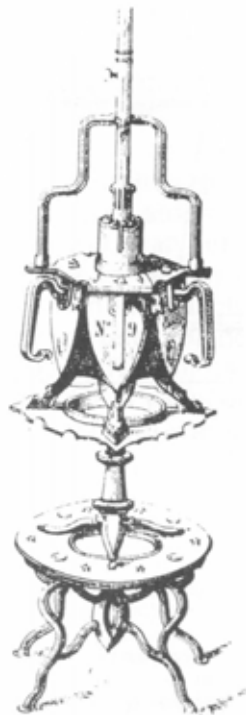
afb. 69

afb. 70

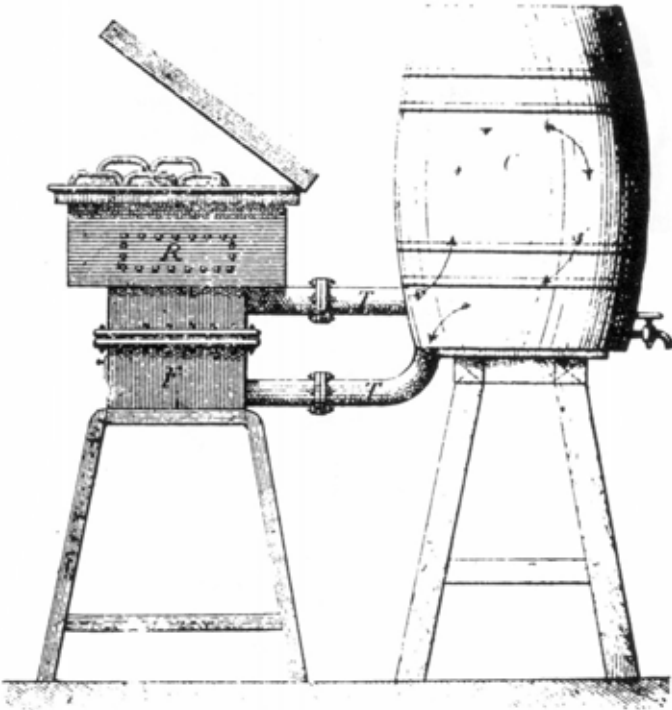

afb. 72

afb. 71

afb. 73

Men kan ook in het strijkijzer een stuk ijzer steken, strijkbout genoemd, dat op de kachel gewarmd wordt. Ook gloeiende kolen kunnen in het strijkijzer gestoken worden. Vandaar het (de) luchtgat(en) en de rookpijp die men op sommige strijkijzers aantreft (afb. 74). Men kan er tenslotte ook kokend water in gieten, of metablokjes in steken.

Die werkwijzen hebben verscheidene nadelen. Vooreerst verandert de warmte van het ijzer voortdurend. Vervolgens moet de strijkster in de zomer naast een hete kachel staan. Tenslotte loopt men het gevaar het wasgoed opnieuw vuil te maken. Op het einde van de negentiende eeuw heeft men dan ook strijkijzers met spiritus (afb. 75), met gas (afb. 76), met stoom en met elektriciteit uitgedacht. Deze laatste zullen na de Eerste Wereldoorlog, met de elektrifikatie van het land, uiteindelijk de plaats van de andere innemen.

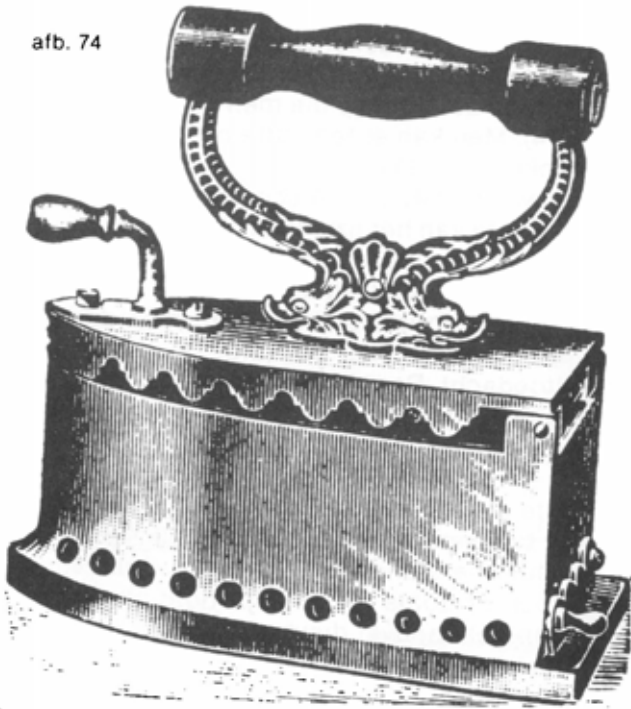
De eerste elektrische ijzers werden zonder onderbreking gewarmd. Dat betekende een groot verbruik, en vaak het verbranden van de weerstanden. Men dacht daar verschillende oplossingen voor uit, zoals het strijkijzer dat alleen warm wordt wanneer men op het handvat duwt of wanneer het op zijn treeft geplaatst is, het handvat met schakelaar, dat op om het even welk (elektrisch) strijkijzer gemonteerd kan worden. Omstreeks 1925 kwam dan het strijkijzer met thermostaat in de Verenigde Staten, enkele jaren later bij ons. Rond die tijd ontstond ook de ingebouwde bevochtiger, het z.g. "stroomstrijkijzer".

Bij het strijken was de hitte van het ijzer uiteraard onaangenaam. Om dat probleem te verhelpen heeft men houten of doorboorde (afb. 77) handvatten uitgedacht, een ijzeren plaatje tussen het ijzer en het handvat (afb. 78), houten handvatten die op het ijzer geplaatst worden (afb. 79), handvatten die men tijdens het warmen van het strijkijzer verwijderd (afb. 80), tenslotte de strijkijzers waarvan enkel de zool warm wordt.

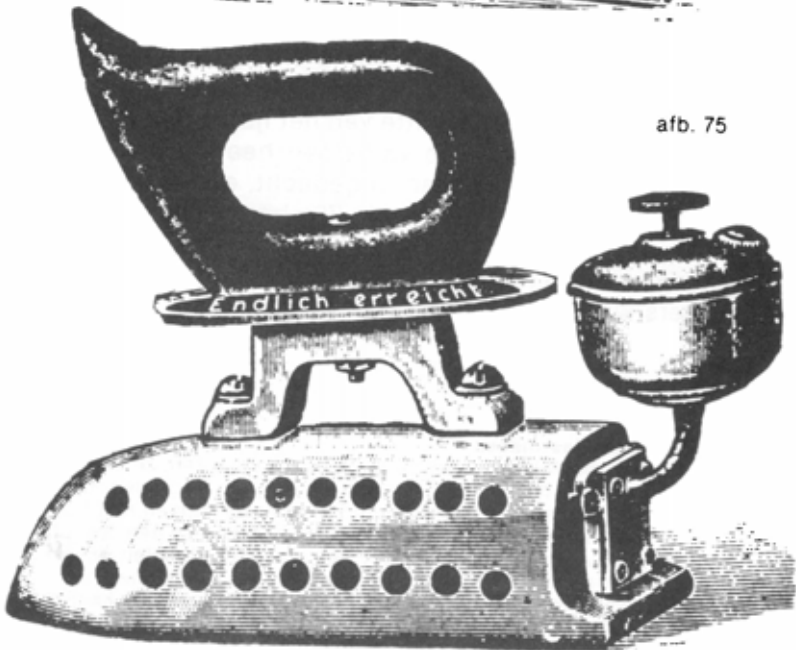
Een nieuw strijkijzer klaarmaken:

"Het is vaak moeilijk wanneer de strijkijzers nieuw zijn, ze zachtjes over de stof te laten glijden. Nieuw metaal schijnt niet goed te glijden. Om dat te verhelpen, moeten de ijzers lichtjes gewarmd worden (ze mogen niet heet zijn), en dan ingestreken met een mengsel van één deel parafine en één deel olijfolie, of om het even welke smeeroilie. Men laat het ijzer dan afkoelen en wrijft de oppervlakkige olie weg. Men herhaalt dat tweemaal. Dan wast men het ijzer in heet water met soda, droogt het en plaatst het onmiddellijk op de kachel. Men houdt het dan minstens twee dagen goed warm vooraleer men het gebruikt. Dan wordt het goed geschuurd, gesmeerd en afgestoofd..." (20) (afb. 81)

afb. 74

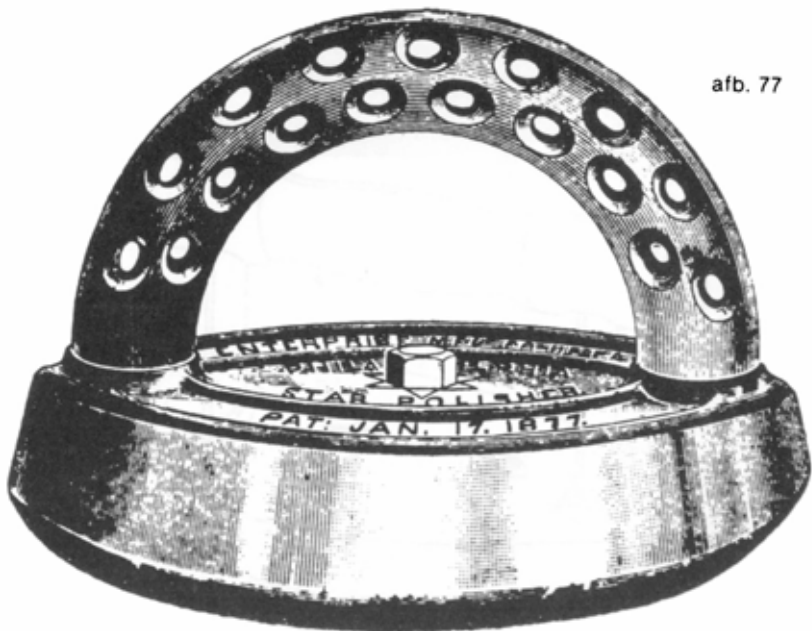

afb. 75

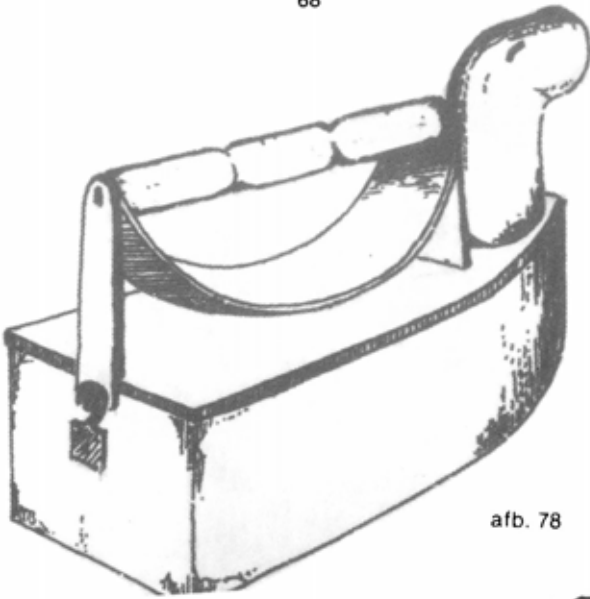

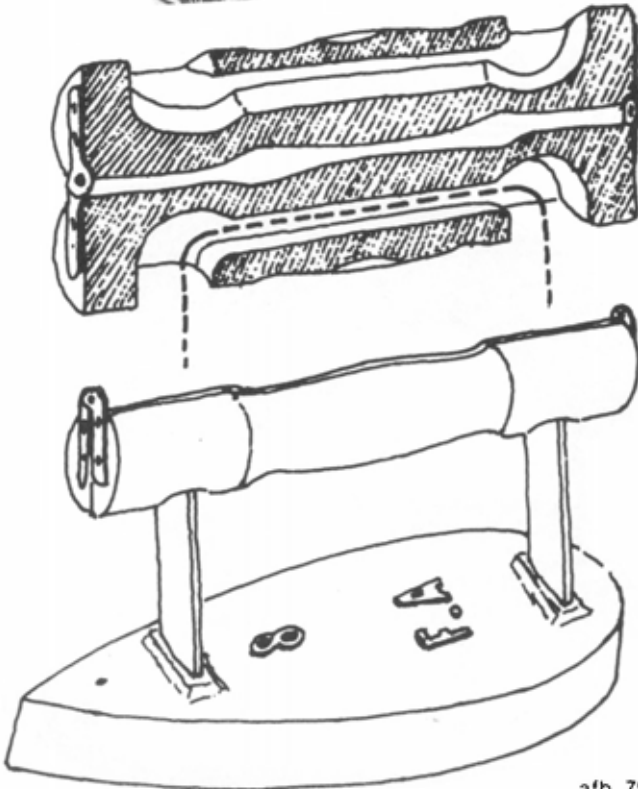
afb. 76

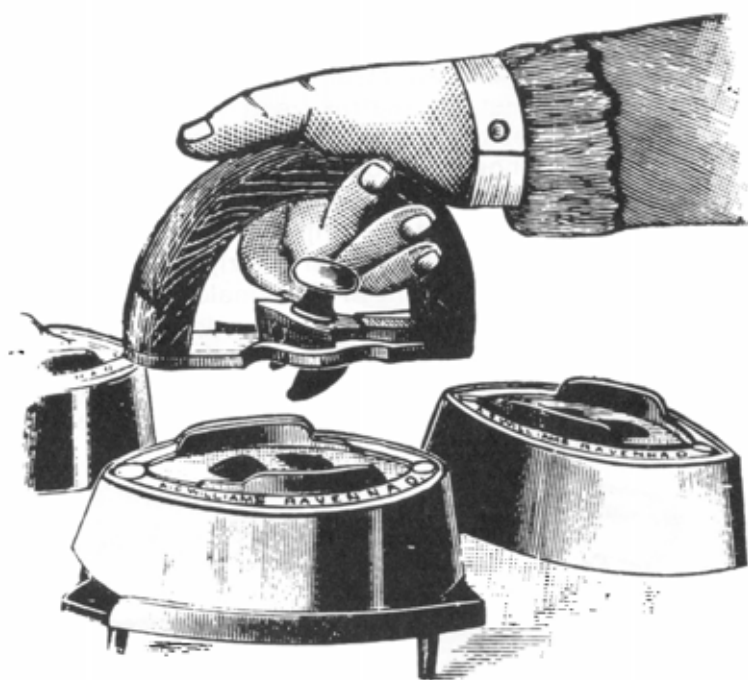
afb. 77

afb. 78

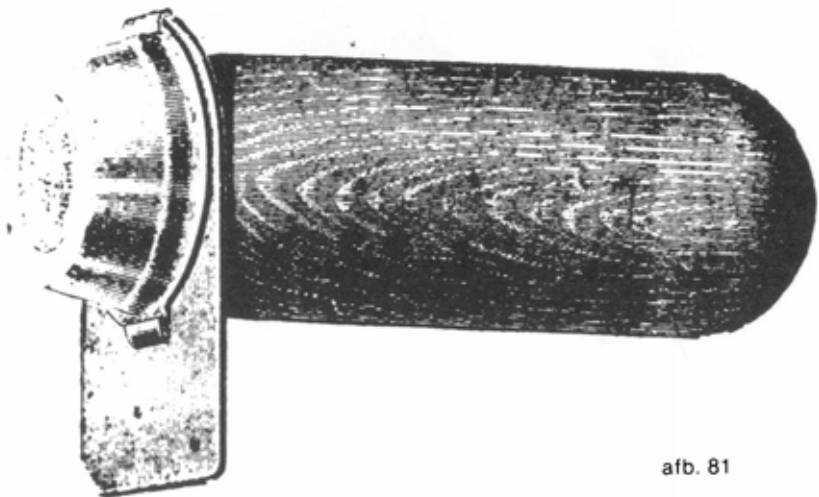
afb. 79

afb. 80

Naast de gewone strijkijzers bestaan er ook andere, met een bijzondere bestemming. Allerhande kledingstukken dienen immers gladgemaakt te worden. De kleinere modellen dienen voor fijn werk. De glansstrijkijzers, met een bolle of gewafelde zool, om na het stijven, te glanzen; de afgeronde achterzijde van sommige gewone strijkijzers had dezelfde bestemming (afb. 82: 294, 297, 298, 299). Het plooiestrijkijzer, een cilindrische staaf met hecht, dient om plooiën in kragen e.d. aan te brengen. Het "eistrijkijzer" (afb. 83-29-1), en het "paddestoelstrijkijzer" (afb. 84), om bolle kledingstukken glad te maken; ze kunnen wel eens in de hand gehouden worden, maar doorgaans worden ze in een voetje gestoken. Het mouwstrijkijzer (afb. 83-290) heeft een lange steel om in een mouw te kunnen gaan. Ook het mutsenijzer heeft zo een lange steel; daarmee wordt het binnenste van een muts gestreken. De hoedenmaker gebruikt holle en zijdelings gebogen - soms houten - strijkijzers om zijn produkten te strijken. De drager zelf kan evenwel ook zijn hoge hoed wensen op te frissen. Voor hem dacht A. Mc Donald in 1893 een bijzonder hoedenstrijkijzer uit (afb. 85).

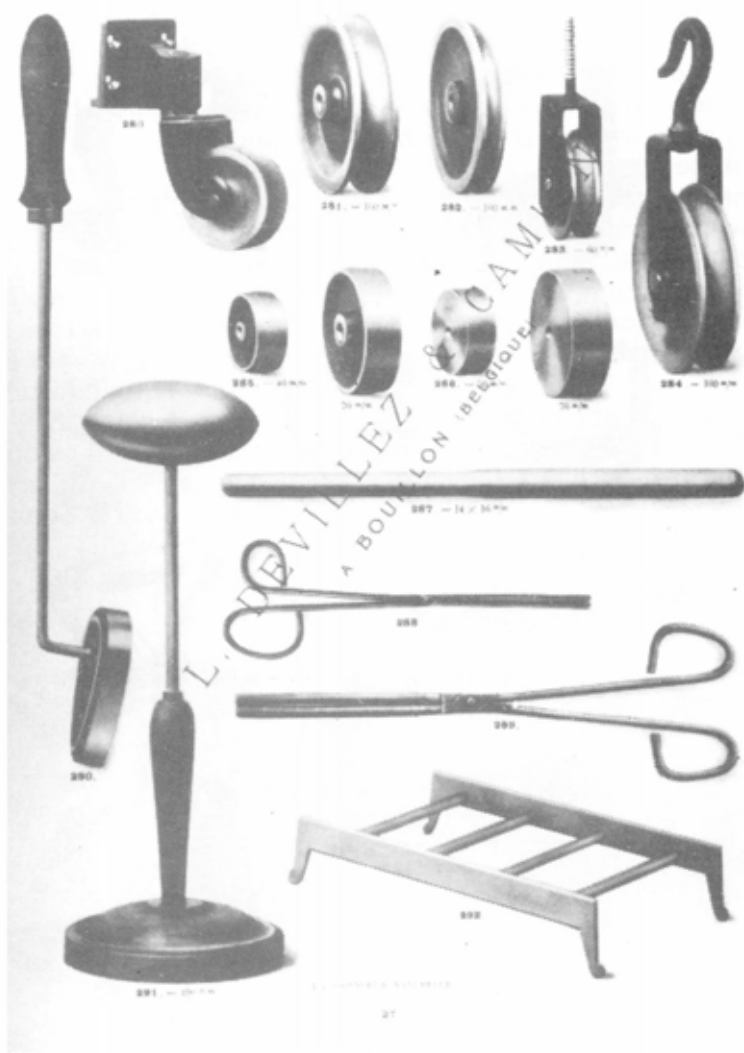
Wij kunnen dan nog de strijkvoeten vermelden, hoewel ze *stricto sensu* niet voor het strijken dienen. Het gaat om metalen platen, in de vorm van een sok of een kous, die met elektriciteit gewarmd worden (afb. 86).

afb. 81

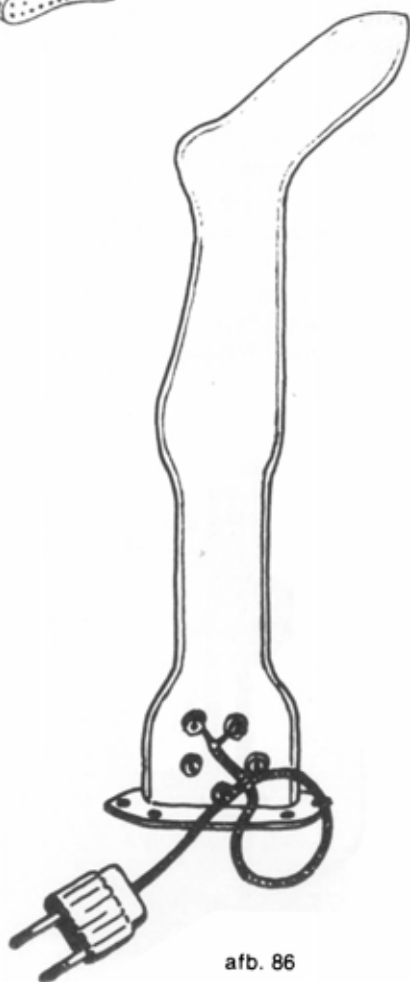
afb. 83

afb. 85

afb. 84

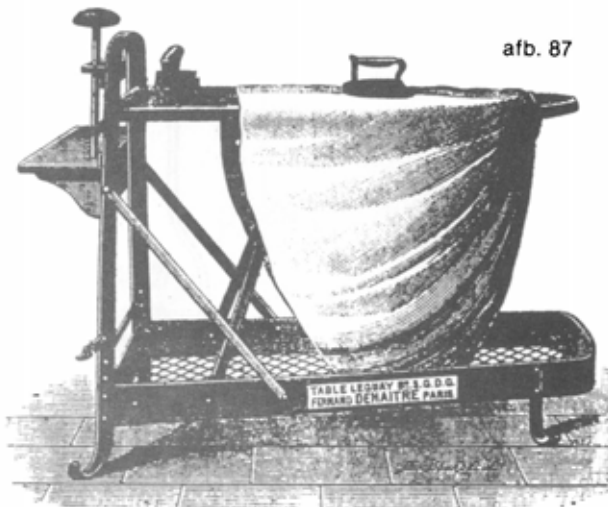

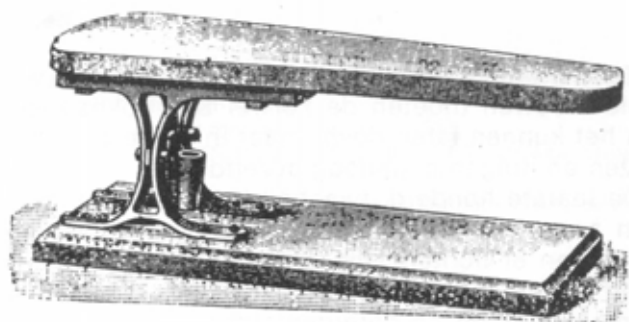
afb. 86

Strijken geschiedt eeuwenlang op een tafel waarop een doek ligt. Zo wordt hier en daar nog gewerkt. Men kan ook op een plank van zo'n 30 cm breedte strijken, die aan een zijde op de tafel rust, aan de andere op een schraag of een stoel. Die plank schijnt slechts laat in de negentiende eeuw in gebruik te komen. Zeer vlug bevestigt men er dan poten onder zodat het uiteinde ervan vrij hangt en dat het geheel opklapbaar is (afb. 87). Zo kan het b.v. in een kleed gestoken worden. De plank op de tafel blijft evenwel in gebruik tot na de Tweede Wereldoorlog.

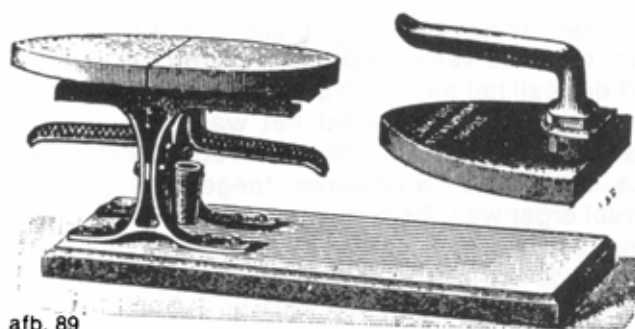
Naast de strijkplank bestaat ook nog het mouwplankje om pijpen, mouwen e.d. te kunnen strijken (afb. 88). Voor fluweel gebruikt men een staander waarop het strijkijzer averechts bevestigd wordt. Hier glijdt de stof immers over het ijzer en niet omgekeerd (afb. 89).

De laatste oplossing om kleren glad te maken is het stomen; men werkt dan op een "stoomtafel" (afb. 90) of men spuit de stoom op het stuk. Zo'n stoomtoestel werd oorspronkelijk alleen in wasserijen aangetroffen. Heden bestaan er voor huishoudelijk gebruik. Ook met stoom worden sokken en kousen bij de fabrikant glad gemaakt. Er wordt een houten vorm ingestoken (afb. 91) en het geheel wordt dan in een soort van oven geplaatst, waar stoom ingespoten wordt. Die werkwijze werd vervangen door de elektrische strijkvoeten (zie hoger).

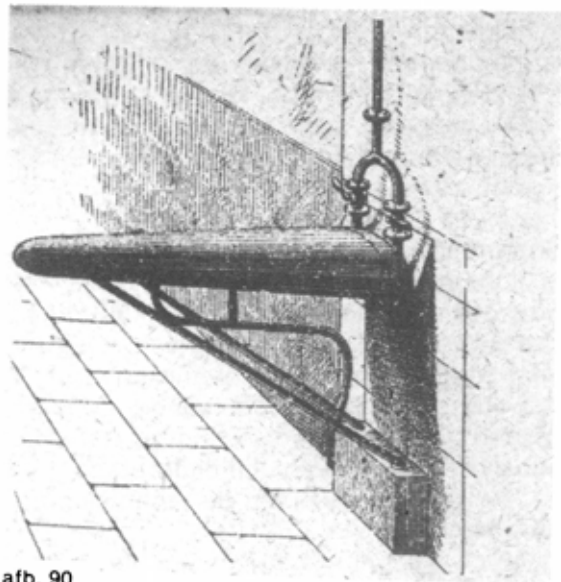

afb. 88

afb. 89

afb. 90

afb. 91

Besluit

Eeuwenlang gebeurt de was op dezelfde wijze voor iedereen. Vele vrouwen moeten de karwei zelf opknappen, terwijl anderen het kunnen laten doen, maar in beide gevallen zijn de werkwijzen en -tuigen nagenoeg dezelfde.

De laatste honderd, tweehonderd jaar verandert dat. Er ontstaan zware machines die in wasserijen gebruikt worden. Daarna komen er lichtere, die voor een gezin kunnen dienen. Mettertijd geven minder niensen hun was aan de wasserij. Steeds meer, ook bij de betergestelden, wast men thuis, met eigen materieel. Anderen gaan naar de wassalons, waar men zelf wast, maar met gehuurd materieel, dat doorgaans zwaarder is dan de machines die men thuis bezit. Die oplossing kent veel sukses, niet alleen omdat men dan thuis ruimte bespaart en noch vuil noch wanorde veroorzaakt, ook omdat het werk veel sneller vordert dank zij het aantal en de kracht van de machines.

Geen vrouw zou beweren dat het wassen nu een pleziertje is. Wanneer wij nagaan hoe onze voorouders te werk moesten gaan, dan moeten wij evenwel toegeven dat het vroeger toch wel veel erger was. De nieuwe weefsels, wasmiddelen, wastoestellen, aandrijvings- en verwarmingsmogelijkheden reduceerden sterk de nodige tijd. Bovendien, de inspanningen en de moeite werden tot een minimum herleid. Er is geen zwaar werk meer. Men kan doorgaans al zittend werken (al hebben sommigen daar een hekel aan).

Naast die verminderingen, is er ook een stijging waarneembaar. Bezaten ze genoeg linnen -denk maar aan de uitzet van vroeger- dan wassen onze voorouders om de drie, zes, zelfs twaalf maanden. Heden gebeurt dat doorgaans om de week, of wanneer men thuis wast, zo maar tussendoor.

De geschiedenis van het wassen en van het strijken illustreert zeer goed het scheppingsvermogen van de mens, maar toont tevens aan hoe groot de samenhang van een cultuur is. Ze is immers niet denkbaar zonder de evolutie van waterdistributie en sanitair, van wasmiddel en textiel, van bouwkunde en stedenbouwkunde, van werktuigkunde en scheikunde. Zonder de sociale en economische veranderingen, evenmin. De cultuur vormt een groot geheel, dat vanuit verschillende standpunten bekeken kan worden. De geschiedenis van de technieken is er één van. Wellicht het boeienst.

Verder lezen

Ch. BATES, *Blue-monday. Processes and technology of the laundry in the 1840's*, Ottawa, 1982 (Museum of Man).

R.S. COWAN, *More work for mother*, New York, 1983.

G.J. DEN BESTE & L.S.J. DEN BESTEN-DEN BURGER, *Strijken, streek, gestreken*, Zutphen, 1983.

H.W.M. PLETTENBURG, *De blekerij uit Overveen*, Arnhem, 1963 (*Het Nederlands Openluchtmuseum. Gebouwen en bedrijven*, 4).

M. STOBEL, *Alte Bügelgeräte*, München, 1983.

J. WEYNS, *Volkshuisraad in Vlaanderen*, Beerzel, 1974.

Noten

- (1) I. BOURDON, *Hygiène*, in *Journal belge des connaissances utiles* 5 (1835) 20-26.
- (2) *Praktische wenken*, Leuven, 1942: 1.
- (3) E. JUMEAU & F. HERBERT, *La parfaite ménagère*, Parijs, 1935: 321-322.
- (4) L. MATHIEU & A. FIRQUET-ADAM, *Handboek over huishoudkunde*, Luik, s.d.: 124.
- (5) *Praktische raadgevingen aan de strijksters* (uitg. door de n.v. der Fabrieken Remy), Wijgmaal, s.d.
- (6) A. CHAPLET & H. ROUSSET, *Blanchissage et nettoyage*, Parijs, s.d.: 28.
- (7) *Machine à laver simplifiée* in *La Nature* (1938): 254.
- (8) E. LIFSHEY, *The Housewares story*, Chicago, 1983/2: 127.
- (9) MASSON-FOUR, *Winterienne, machine à laver le linge, battre le blé, maquer le chanvre et le lin, écraser la vendange, etc.*, in *Journal belge des connaissances utiles* 5 (1835) 298-299.
- (10) C. DE GOURCY, *Voyage agricole en Belgique et dans plusieurs départements de la France*, Parijs, 1849: 76.
- (11) L. MICHEL, *L'électricité en Belgique*, Luik, s.d.: 91.
- (12) A. HOLZBORN, *Der Eisenwaren Handel*, Nordhausen, s.d.: 993.
- (13) *Cette machine à laver le linge fonctionne sans moteur*, in *La Science et la Vie* 30 (1926) 167.
- (14) *Cette machine à laver utilise une force motrice gratuite* in *La Science et la Vie* 35 (1929) 172.
- (15) CH. GERMONT, *Les divers appareils pour laver mécaniquement le linge* in *La Science et la Vie* 24 (1923) 247-253.
- (16) M.N. DENIS, *Histoire comparée de la machine à laver* in *Revue des Sciences sociales de la France de l'Est* 13-13bis (1984), 23-33: 26.
- (17) Zie o.m. *Monographies industrielles. Aperçu économique, technologique et commercial. Groupe III. Industries de la construction mécanique. tome IV. fasc. B*, Brussel, 1914: 171; *Twaalfde tentoonstelling van landbouwproducten en -machines. Catalogoog der inschrijvingen*, Brussel, 1925: 61, 172.
- (18) J. DAVID, *De tang. Eén woord, honderd-en-één werktuigen*, Grimbergen, 1983 (*Museum voor de Oudere Technieken, uitgave 1.2*): 14.
- (19) *Fer à repasser très économique*, in *La science et la vie* 24 (1923) 81-82; *Ce support de fer électrique économise à la fois le courant et ... le linge*, *ibid.* 37 (1930) 172; *Pour rendre plus économiques les fers à repasser électriques: le réglage automatique de la température*, *ibid.* 44 (1933) 171; *Ce fer à repasser électrique est toujours à la température voulue*, *ibid.* 28 (1925) 439.
- (20) M.C. RENKIN, *The art and practice of laundry work*, London, s.d.: 61.

Bauknecht

Ce que femme veut, Bauknecht le peut.
Bauknecht weet wat vrouwen wensen.

Les appareils Bauknecht sont économiques et sûrs.

Qu'il s'agisse de lave-linge, lave-vaisselle, sècheirs, réfrigérateurs, surgélateurs, hottes, fours micro-ondes, aspirateurs, cuisinières, appareils de chauffe par accumulation, etc...

Bauknecht vous propose - pour votre meilleur confort électroménager - une gamme d'appareils d'une qualité technologique à la pointe du progrès.

Le service Bauknecht ne s'arrête pas à la livraison mais assure un après-vente rapide et soigneux.

De Bauknecht apparaten zijn ekonomisch en zeker.

Of het nu gaat om wasautomaten, vaatwassers, drogers, koelkasten, diepvriezers, dampkappen, mikrogolovens, stofzuigers, fornuizen, verwarmings-apparaten door accumulatie, enz... Bauknecht biedt U - voor Uw beste elektrohuishoudkomfort - een gamma apparaten met technologische kwaliteit.

De Bauknecht-dienst houdt niet op bij de levering maar verzekerd tevens een snelle en verzorgde na-verkoop.

S.A. BAUKNECHT BELGIUM N.V.
Nijverheidslaan 1 - 1820 GRIMBERGEN
Tél. : 02/267.18.40

UITGAVEN VAN HET MUSEUM VOOR DE OUDERE TECHNIEKEN

- 1.1. J. DAVID, *Reclame, bron voor de geschiedenis van de technieken*, 1982, 21 x 14,5 cm, 60 blz., ill. 80 fr
- 1.2. J. DAVID, *De tang. Eén woord, honderd-en-één-werktuigen*, 1983, 21 x 14,5 cm, 64-(32) blz., ill. 250 fr
- 1.3. J. DAVID, *Rupsenbestrijding door de eeuwen heen*, 1984, 21 x 14,5 cm, 33 blz., ill. 100 fr
- 1.4. J. DAVID, *Wassen en strijken*, 1988, 21 x 14,5 cm, ... blz., ill. 190 fr
- 2.1. R. VAN DRIESSCHE, *De wol, van schaap tot trui*, 1982, 29,7 x 21 cm, 34 blz., ill., stenc. 30 fr
- 2.2. J. DAVID, *Het dorsen, van aar tot korrel*, 1983, 29,7 x 21 cm, 31 blz., ill., stenc. 40 fr
- 2.3. R. VAN DRIESSCHE, *Het malen, van korrel tot bloem*, 1983, 29,7 x 21, 37 blz., ill., stenc. 40 fr
- 2.4. J. DAVID, *Het vervoer te land*, 1984, 29,7 x 21 cm, 44 blz., ill., stenc. 50 fr
- 2.5. J. DAVID, *Hij noemt een schop een schop...*, 1986, 29,7 x 21 cm, 63 blz., ill., stenc. 70 fr
- 2.6. J. DAVID, *Alle hout is geen timmerhout*, 1988, 29,7 x 21 cm, 39 blz., ill., stenc. 70 fr

Deze publikaties kunnen besteld worden op de zetel van het **Museum voor de Oudere Technieken**, Guldendal 20 te B-1850 Grimbergen (02/269.67.71).